

„Qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit”

Gutkeled nembeli Joachim személye és szerepe

Jelige: *Gutkeled*

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
2. Gutkeled nembeli Joachim életrajza	3
3. Az oligarchaság kérdése.....	14
3.1. Birtokok.....	14
3.2. Familiárisok	20
3.3. Szövetségesek	24
4. Konklúzió.....	31
Bibliográfia.....	33
Források	33
Szakirodalom	34

1. Bevezetés

A 13. században a Magyar Királyságban nagy társadalmi és politikai változások mentek végbe, amik megalapozták a 14. századi oligarchák hatalmát. II. András (1205–1235) idején a világi előkelők megerősödtek, mivel birtokaik száma és katonai erejük is megnövekedett.¹ II. András fia, IV. Béla (1235–1270) idején a birtokadományok tovább nőttek, a nemesi elégedetlenség és az újabb tatár pusztítás elkerülése végett.² A tatárjárás (1241–1242) utáni várépítések során kialakultak az ispánsági váraktól külsőségeikben és funkciójukban is eltérő földesúri magánvárak, melyek politikai súlyt biztosítottak birtokosuknak.³ A 13. század második felében a várak száma megszorodott, felépítésük a nagybirtokok minőségi változását és a társadalmi átalakulás felgyorsulását hozta magával.⁴ A nagybirtokok megjelenésével együtt megjelentek a királytól független magánhadseregek, melyek felett csak a nagybirtokos rendelkezett.⁵ A katonai erő a király kezéből a nagyurak kezébe került.

Miután IV. Béla 1257-ben megtette fiát (a későbbi V.) Istvánt Erdély hercegének, a befolyásossá vált bárók a vagyoni és méltóságbeli felemelkedés reményében belháborúra ösztönözték mind Istvánt, mind Bélát,⁶ akik minél több főurat igyekeztek megnyerni maguknak,⁷ hiszen a háborúban csak az nyerhetett, aki erősebb magánhadsereg támogatását élvezte.⁸ Trónra kerülése után V. István (1270–1272) valószínűleg beláthatta, hogy ifjabb királyságával és a belharcokkal gyakorlatilag csak eszköz volt a hataloméhes arisztokrácia kezében, eszköze volt az ország meggyengítésének, ezért nem hozott létre hercegséget fiának, Lászlónak. Ez a döntése nem nyerhette el a bárók tetszését, az országban társadalmi feszültség támadt.⁹

Ebben a légkörben kezdte meg tevékenységét kutatásom alanya Gutkeled nembeli Joachim. Gutkeled nembeli István fia Joachim a magyar történelem egy kivételes alakja. Bár egy ismert személy, Wertner Mór, illetve Karácsonyi János tévedéseket is tartalmazó említésein és a Korai Magyar Történeti Lexikon rövid szócikkén, kívül nem áll rendelkezésre modern életrajza.¹⁰ A szlovén Marija Karbić ugyan önálló tanulmányt szentelt a bárónak, ám nem

¹ KRISTÓ, 2003. 269.; ZSOLDOS, 2013. 213.; ZSOLDOS, 2011. 1., 19., 22., 24., 33.

² KRISTÓ, 1994. 5.

³ KRISTÓ, 2003. 269.

⁴ FÜGEDI, 1977. 33.

⁵ KRISTÓ, 2003. 270.

⁶ ÁÚO VIII. 255.

⁷ ZSOLDOS, 2007. 40.

⁸ KRISTÓ, 1994. 9.

⁹ KRISTÓ, 1976. 126–127.

¹⁰ WERTNER, 1909. 406; KARÁCSONYI, 1900. 513–514.; KMTL 304.

törekedett a rendelkezésre álló források teljességének bevonására.¹¹ A rá vonatkozó szakirodalmi említések jó része a múlt századból vagy korábbiakból való, téziseik sok szempontból meghaladtak. Oligarchaságát az őt említő szakirodalmak tényként kezelik, ám tartományépítési tevékenységét, illetve törekvéseit ezidáig még nem vizsgálták. Bár Joachim többször szembefordult az uralkodóval, ettől még nem tekinthető oligarchának.¹² Az oligarcha alatt a továbbiakban egy olyan tartományurat értek, aki elutasította a királyi fennhatóságot birtokai felett, és területein jogtalanul királyi felségjogokat is gyakorolt, céljai érdekében magával a királlyal is szembefordult.¹³ Megvizsgálandó tehát, hogy mennyire érvényesülnek rá az oligarchaság kritériumai. Az oligarchaság kérdését Zsoldos Attila nyomán négy szempont szerint vizsgálom: birtokai, várai, familiárisai és szövetségesei alapján.¹⁴ Kutatásom kérdésfelvetései a következők: Tényleg meg voltak-e Gutkeled nembeli Joachimnak a megfelelő erőforrásai ahhoz, hogy tartományt tudjon létrehozni? Mennyiben tekinthető oligarchának? Ezen kérdések megválaszolásában legfőbb forrásaim, tekintve, hogy elbeszélő forrásokban alig bukkan fel,¹⁵ a korszak okleveles emlékei voltak – a királyi és Joachim saját kiadású oklevelei mellett a szlavón diplomákat és Joachim rokonainak az okleveleit is megvizsgáltam. Fontos már az elején kiemelni továbbá, hogy Gutkeled nembeli Joachim életrajzában alapvetően a báró belpolitikai ténykedésére helyezem a hangsúlyt, a külpolitikai vonatkozásokat csak érintőlegesen tárgyalom.

2. Gutkeled nembeli Joachim életrajza

Az előkelő, Kézai Simon által német eredetűnek¹⁶ mondott¹⁷ Gutkeled nemzetség századokon át meghatározó volt a Magyar Királyság történetében. A nemzetség első, névadó őseinek Gút és Keled ispánokat tekinthetjük, akiket 1093 és 1111 között emlegetnek az oklevelek. A *genus* tagjainak birtokai alapján kettő, a Majádi és a Sárvármonostori főágra osztható, melyekből további ágak származnak. A Sárvármonostori ágból ered az Apaj-István-bán-ág, amiből kutatásom alanya, Joachim bán is származik.¹⁸ A szóban forgó ág kétségtelenül

¹¹ KARBIĆ, 2000. 19–24.

¹² Erre jó példa Ákos nembeli Mojs, aki az 1310-es évek végén a Borsákkal és Petenye fia Péterrel szembefordult a királlyal, ám saját várait híján nem tudta területeit tartósan ellenőrzése alá vonni, így nem tekinthető oligarchának. ZSOLDOS, 2017. 237–238.

¹³ ZSOLDOS, 2016A. 147–149.; ZSOLDOS, 2013. 222.

¹⁴ ZSOLDOS, 2016A. 149., 152., 153., 154.

¹⁵ Mindössze házasságát említi a Stájer Rímes Krónika. Ottokars Österreichische Reimchronik. 35., 89.

¹⁶ Erre nem utalnak sem a nemzetségben gyakran és régóta használt személynevek, sem a birtokaik nevei. KARÁCSONYI, 1900. 471.

¹⁷ Kézai Simon. 189.

¹⁸ KARÁCSONYI, 1900. 508.

egyik legnagyobb alakja, a család hírének és vagyonának egyik megalapozója I. István bán volt, Joachim apja. Dragun fia I. István fényes életutat futott be: 1241-ben orbázi ispán, 1245-ben országbíró, 1246-ban, a Lajta menti ütközet után pedig a király nádorrá és somogyi ispánná nevezte ki.¹⁹ Náadori tisztségéről 1248-ban váltották le, ekkor a király kinevezte egész Szlavóniai bánjává; ebben a hivatalában megmaradt egészen 1259-es haláláig.²⁰ Mint bán nagyobb hatalmat kapott, Trau és Spalato városainak is a *comes* lett,²¹ később pedig a hercegi címet is megkapta a királytól.²² A báni tisztség mellett István 1254-től 1258-ig Stájerország kapitánya is volt, és tevékenyen részt vett az 1258-as, ellene kirobbant stájer lázadás leverésében.²³ Ilyen tekintélyes hátszéllel indult meg életpályáján fia, Joachim.

Utóbbiról az első okleveles említés 1263-ból van, amikor Béla herceg főpohárnokaként szolgált.²⁴ Születési idejét nem ismerjük, az 1263-as oklevél alapján másodszülött lehetett. V. István trónra kerülése után az udvarban a kulcspozíciókat István ifjabb királyságának főbb nemesei kapták.²⁵ Bár eredetileg úgy tűnik, a királyi házon belüli pártoskodásban IV. Béla oldalán állhatott, valamikor a konfliktus során oldalt kellett váltania.²⁶ Erről tanúskodik V. Istvánnak egy, az ifjabb királysága idejéből való adománya, melyet egy III. András (1290–1301) uralkodása alatti birtokvita során említenek meg a Gutkeled nemzetség tagjai. Az 1297-es oklevél a Gutkeled nemzetség Egyedmonostori és Várday ága közötti Vadaszt (Pelbárthida) nevű birtokkal kapcsolatos perben hozott döntést közli. Ennek során az Egyedmonostori ágba tartozó Kozma fia Kis Kozma azzal érvelt saját birtoklása mellett, hogy Joachim azt a birtokot Istvántól ifjabb királysága idején kapta, majd továbbadta neki.²⁷ Az ügyben ítélező Márton alországbíró végül Kozmának ítélte a birtokot.²⁸ Vadaszt birtoka Bihar vármegyében található, ami a kérdéses időszakban István ifjabb király befolyása alatt állt, István Feketehalom ostroma után még az említett Kis Kozmának is adományozott itt birtokot 1265-ben. Mindezek után

¹⁹ ZSOLDOS, Arch. 30., 178.; KARÁCSONYI, 1900. 470., 472–473., 508., 512.

²⁰ ZSOLDOS, Arch. 19., 45.; KARÁCSONYI, 1900. 512.

²¹ GÁL, 2020. 128.

²² KÁDÁR, 2018. 129. Emellett a király nevében 1252-ben betelepítette Kőrös városát. KARÁCSONYI, 1900.

²³ BRADÁCS, 2016. 179., 183.

²⁴ ÁÚO VIII. 58.; ZSOLDOS, 2007. 116.

²⁵ SZÜCS, 2002. 210.

²⁶ Zsoldos Attila, bár lehetségesnek tartja, hogy Joachim István ifjabb király felé tájékozódhatott, elveti, hogy az ő embere lett volna. ZSOLDOS, 2007. 115–118.

²⁷ „Econverso idem comes Cosmas respondit, quod magister Iwachinus filius Stephani condam bani de eodem genere Gutkeled predictas pos[s]essiones, que quidem pos[s]essiones post obitum comitis Prebardy heredum solatio carentis ad manus regias domini Stephani quondam iuniore rege existente clara [sic!] memorie de regni consuetudine devoluta [sic!] fuerat [sic!] et per eundem Stephanum regem eidem magistro Iwachino collata [sic!] [...] mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritoriis cum utilitatibus et pertinentiis earundem universis idem magister Iwachinus síbi contulisset perpetuo possidendas.” – Kis, 2004. 78–79.

²⁸ Kis, 2004. 80–81.

kijelenthető, hogy Gutkeled nembeli Joachim valamikor 1263 és 1270 között István oldalára állt. Ekkoriban még aránylag kevesebb szlavóniai birtoka lehetett, ősi birtokai pedig István országrészébe estek, ami szerepet játszhatott az átállásban. Valószínűleg ezt azért tette, mert – miként azt Zsoldos Attila több más esetben megállapította – felismerte, hogy István oldalán nagyobb karriert tud majd befutni. Ez – ha korábban nem is, de – 1269 után, Béla herceg halálával egyértelművé vált.²⁹

1270-ben V. István, trónra lépése után Joachimnak adta apja volt hivatalát: megtette egész Szlavónia bánjának,³⁰ ezzel a legnagyobb bárók sorába emelte.³¹ Ez is mutatja, hogy Joachimnak V. István emberének kellett lennie: senki sem került IV. Béla bárói közül, eddig szinte ismeretlenül ilyen magas pozícióba. Joachimnak, drávántúli érdekeltségeit és István pártiságát leszámítva valószínűleg azért is sikerült elérnie ezt az előkelő tisztséget, mert felesége, Mária hercegnő, azaz Babenberg Gertrúd lánya révén két uralkodóházzal, a Babenbergekkel és a Rurikidákkal is rokonságban állt.³² Joachim kezdetben rászolgált erre a bizalomra, jelen volt a pozsonyi békénél,³³ hűségesen szolgálta az uralkodót, megbecsült volt a királyi udvarban.

1272-ben a Magyar Királyságban hosszú belharcok után béke volt, V. István király uralma megszilárdult. A király az év nyarán a Drávántúlra vonult Anjou Károly szicíliai és nápolyi királlyal (1266–1285) tárgyalni, fényes kíséretében jelen volt többek között kisfia, a trónörökös László herceg, Mojs fia Mojs nádor, valamint Joachim és Kemény fia Lőrinc bánok. Ám 1272. június 25. és augusztus 3. környékén olyasmi történt, amire még nem volt példa a Magyar Királyság történetében: az akkor a Kőrös megyei Bihácson táborozó királyi udvarból László herceget ismeretlen okokból elrabolták.³⁴ A tettes Joachim bán volt, aki a környékbeli uradalmának központjába, Kapronca várába zárta a herceget. A bán tettét nagy megdöbbenés fogadta, látszólag semmi oka nem volt erre a lépésre. Lehetséges, hogy a leváltásától tartott, ezért a rövid távon legeredményesebbnek ígérkező módszerrel, László elrablásával és a király zsarolásával akart hatalomban maradni. Ám az is elképzelhető, hogy a királyfi elrablásával akarta megoldani azt a bárók számára kellemetlen problémát, miszerint V. István tanulva korábbi hibáiból nem volt hajlandó felosztani a királyságát egy dukátus létrehozásával.³⁵

²⁹ ZSOLDOS, 2007. 57., 118.

³⁰ CDCr V. 546. (RA 1928.)

³¹ KARÁCSONYI, 1900. 513.

³² ZÖLLNER, 1998. 89.; SZÜCS, 2002. 216.; WERTNER, 1909. 406. Pauler szerint, a házasság valamikor 1264 táján köthetett meg, bár inkább 1269 tűnik a valószínűnek. PAULER, 1899. 359.

³³ ÁÚO III. 247.; PAULER, 1899. 359., 377.

³⁴ KÁDÁR, 2020. 49–50.; PAULER, 1899. 387., 389.; BÁCSATYAI, 2022. 226.

³⁵ KRISTÓ, 1994.14.

Joachim rájöhetett, hogy a konfliktust, mely során magasra emelkedhet, ő maga is elő tudja idézni.³⁶ Annak a régi elgondolásnak, hogy jövedelmezőbb pozíciót akart, vagy, hogy Erzsébet királynéval szövetségbe szeretne volna megbuktatni a királyt, csekély a valószínűsége.³⁷ Bár Erzsébet királynéval kapcsolatban felmerülhet a gyanú, hogy összejátszott Joachimmal, ezt a források nem tisztázzák pontosan, politikai szövetségük megkötésére vélhetően csak később került sor.³⁸ Joachim bán tette bizonyította, hogy 1272-re a magyar arisztokrácia eljutott oda, hogy önállóan cselekedhessen politikailag, nem kellett a felemelkedéséhez belháborút szítania a királyi család tagjai között.³⁹ László elrablásával a feudális magyar állam területiális egysége megingott, a magukat a királlyal egyenrangúnak tartó arisztokratáknak a névleges királyi hatalom lett volna az ideális, a királyság működőképességének fenntartása nem volt a bárók érdeke.⁴⁰

A király azonnal leváltotta Joachimot a tisztségéből, Mojs nádort nevezte ki szlavón bánnak, Lőrinc bánt pedig nádornak,⁴¹ és sereget küldött Joachim után.⁴² Ő maga pedig az ország szívébe utazott megromlott egészsége miatt és egy nagyobb sereg toborzása céljából.⁴³ Kapronca várának védői, élükön Bachaler várnaggyal, kitartottak a király serege ellen.⁴⁴ Joachim jól felkészült volt, V. István egészsége ellenben nagyon megromlott, az új sereg pedig nem érkezett.⁴⁵ V. István király három hét betegeskedés után végül 1272. augusztus 6-án hunyt el, ezzel ő vált a kialakuló feudális anarchia első áldozatává.⁴⁶

V. István halálával a Kaproncát ostromló erők szétszéledtek, Joachim pedig Lászlóval Fehérvárra vonult az elkövetkező koronázásra.⁴⁷ Erzsébet anyakirályné is Fehérvárra utazott, az ifjú királlyal érkező Joachim fogadására, ahol augusztus végén, a város határa közelében lévő udvarházában Monoszló nembeli Egyed pozsonyi ispán, fivére, Gergely vasi ispán és rokonuk, Miklós volt országbíró megtámadták őt. Az V. Istvánhoz hű főurak támadása vélhetőleg Joachim és szövetségeseinek a hatalomból való elmozdítására, illetve a kis király és anyjának kizárólagos ellenőrzésére irányult. A próbálkozás sikertelen volt, a Monoszlók ezek után II. Ottokár cseh király (1253–1278) udvarába menekültek és átjátszottak a kezére pár

³⁶ SZÜCS, 2002. 215.

³⁷ KÁDÁR, 2013. 525–527.

³⁸ KÁDÁR, 2020. 52.

³⁹ KRISTÓ, 2003. 185.

⁴⁰ SZÜCS, 2002. 388.; ALMÁSI, 2000. 155.

⁴¹ HO VIII. 438. (RA 2224.); BÁCSATYAI, 2022. 226.

⁴² PAULER, 1899. 389.

⁴³ KÁDÁR, 2020. 51.

⁴⁴ CDCr VII. 415. (RA 2322.)

⁴⁵ KÁDÁR, 2020. 50.

⁴⁶ PAULER, 1899. 390.

⁴⁷ PAULER, 1899. 390.

határközeli magyar várat, többek között Pozsonyt is.⁴⁸ A Magyarországgal nemrégiben megbékélő cseh király, akit Joachim sem szívelte, szívesen fogadta a Monoszlókat és bőséges adományokkal látta el őket.⁴⁹ Ezt viszont nem nézte jó szemmel a korábban Ottokárhoz menekült Kőszegi (Nagy) Henrik, aki Egyed és társainak politikai ellensége volt, emiatt fiaival együtt elhagyta a cseh királyt és visszatért Magyarországra, ahol a királyi udvar szívesen fogadta a korábban ellenséges, ugyanakkor nagyhatalmú bárót.⁵⁰

IV. László szeptember 3-i koronázása után Erzsébet anyakirályné egyfajta régensi jogkört kapott,⁵¹ ám vezető szerephez nem jutott, az országot a bárók irányították.⁵² Joachim visszakarta báni méltóságát, amivel elkezdett érvényesülni befolyása az udvarban.⁵³ Ebben az időben, október–november tájékán tűnt fel az udvarban az eddig háttérben maradó Béla macsói és boszniai herceg, Anna hercegnő és Rosztyszlav csernyigovi fejedelem fia, az Árpád-ház akkori legidősebb férfi tagja, hogy nagyobb beleszólást követeljen magának az ország irányításába. Ez konfliktusokhoz vezetett, amiket egy tanácskozás során akartak megoldani november közepén a Nyulak szigetén. A tanácskozás során viszont az akkor már Joachim támogatását élvező Kőszegi Henrik elkezdte provokálni Bélát, majd a vita közben kardot rántott, és cinkostársaival összekaszabolta a herceget.⁵⁴ A leszámolás után Kőszegi Henrik szabadon hagyta el a helyszínt és később sem vonták tettéért felelősségre, ugyanis Erzsébet anyakirálynénak és az ország többi bárójának is kedvezett a hatalmas területekkel rendelkező herceg halála.⁵⁵ A herceg meggyilkolása viszont elegendő indok volt a sógorának, II. Ottokárnak, hogy az egyre feszültebb belpolitikai helyzetet kihasználva háborút hirdessen Magyarország ellen.⁵⁶ Továbbá felbátoríthatta és legitimációt is adhatott a cseh királynak, hogy az éppen hatalmon lévő kormánnyal ellenséges magyar előkelők folyton hozzá menekültek.⁵⁷

November 27-re komoly változások álltak be az ország vezetésében. Az anyakirályné mellett szinte teljhatalommal rendelkező Joachim báni hivatala helyett, hogy közelebb legyen

⁴⁸ KÁDÁR, 2020. 55., 64.

⁴⁹ KÁDÁR, 2009. 425.

⁵⁰ SZABÓ, 1886. 9.

⁵¹ Adományokhoz, intézkedésekhez kellett a beleegyezése, bár ez a régensi jogkör inkább informális volt és 1273 végére meg is szűnt. ZSOLDOS, 2005. 132.; BÁCSATYAI, 2022. 227.

⁵² A király és az anyakirályné által lehetett közhatalmi eljárásnak álcázni az ellenfelek kiszorítását, a hatalomból kiszorítottak a korona ellenségei lettek, míg a méltóságok aktuális birtokosai a királyra hivatkozva érvényesíthették önérdekeiket. ALMÁSI, 2000. 155.; KRISTÓ, 1994. 15.

⁵³ CDCr VI. 4. (RA 2301.) A Csák testvéreket, Mátét és Pétert kirakták a kormányzatból, a fontosabb méltóságokat Joachim szövetségesei töltötték be. PAULER, 1899. 391.

⁵⁴ KÁDÁR, 2009. 412., 423., 426–427.; PAULER, 1899. 394.; BÁCSATYAI, 2022. 227.

⁵⁵ KÁDÁR, 2009. 428.

⁵⁶ SZABÓ, 1886. 10.

⁵⁷ KRISTÓ, 1994. 17.; SZÜCS, 2002. 392.

a királyhoz, a tárnokmesterséget és a pilisi ispánságot kapta meg,⁵⁸ míg Kőszegi Henrik az ozorai és sói bánságokat.⁵⁹ Ekkorra a nádori méltóság szerepe megváltozott, személye már csak a legitimitást és a tekintélyt adta az újabb és újabb kormányzatoknak, a valódi hatalom a főúri pártok vezetőinek kezében volt.⁶⁰ Ezek a bárói érdekcsoportosulások egy-két vezéregyéniségből és alkalmi szövetségeseiből álltak, az ezeket összetartó erő a magánhatalmi érdek volt.⁶¹ Kőszegi Henrikben, mivel birtokaik közel feküdtek egymáshoz,⁶² továbbá céljaik a hatalom megszerzésére is azonosak voltak, valamint mivel mindketten ellentétben álltak a cseh királlyal, Joachim már hamar szövetségest láthatott.⁶³

A II. Ottokár elleni háború első komolyabb mozzanataira 1273 februárjában azon magyar hadjáratokkal került sor, amelyekkel az ország a határszéleinek háborgatására felelt.⁶⁴ Eközben viszont viszálykodás tört ki Erzsébet anyakirályné és Joachim tárnokmester között: az anyakirályné és köre meg akart szabadulni a hatalmaskodó főúrtól, ami 1273 áprilisában meg is történt.⁶⁵ Ezért Joachim és párthívei fegyvert ragadtak, és június 2-ra újra az ekkora már visszatért Monoszló nembeli Egyeddel kiegészült, a cseh támadás miatt az ellenséges báróktól sem mentes,⁶⁶ kormányzatban ült mint tárnokmester.⁶⁷ A magyar támadásra válaszul a csehek elfoglalták Győrt, aminek a visszafoglalására először Joachimot mint a csehek elleni háború vezérét küldték,⁶⁸ később már a királyi hadakat is a város alatt találjuk, amit 1273. június közepére visszafoglaltak.⁶⁹ Joachim kivette a részét a háborúból: megtámadta Nagyszombatot és megvédte Detre várát,⁷⁰ ám a csehek elleni háború elhúzódott, a nagyobb várak az ellenség kezén maradtak, a belső zavargások miatt nem lehetett nagyobb seregeket gyűjteni.⁷¹ 1273 októberében véget értek a harcok békekötés vagy a háború előtti *status quo* visszaállítása

⁵⁸ HO VIII. 149. (RA 2329.)

⁵⁹ KÁDÁR, 2013. 531.

⁶⁰ Ezért találhatunk sok IV. Béla kormányzati köréből visszamaradt nádort az 1270-es évek első felében, mint Rátót nembeli Roland, Ákos nembeli Ernye, Kemény fia Lőrinc, Péc nembeli Dénes. SZÜCS, 2002. 391.; ALMÁSI, 2000. 158.

⁶¹ SZÜCS, 2002. 395.

⁶² Kőszegi Henrik birtokai egészen Szlavóniáig, Varasd vármegyéig értek, így az elsősorban Kőrös és Zágráb vármegyében birtokos Joachim szomszédja volt. ZSOLDOS, 2016B. 216.

⁶³ Ebben szerepe lehetett még a Monoszlókkal szembeni közös ellenszenvüknek. KÁDÁR, 2009. 429.

⁶⁴ SZABÓ, 1886. 11.; BÁCSATYAI, 2022. 229.

⁶⁵ RA 2362.; KARÁCSONYI, 1900. 513.

⁶⁶ Ekkorra kezd kialakulni a Gutkeled–Kőszegi csoportosulás ellen a Csák nembeli Máté és Péter vezette bárói csoport. KRISTÓ, 1994. 19.

⁶⁷ CD V/2. 84. (RA 2378.); CDCr VI. 41. (RA 2379.); PAULER, 1899. 400.

⁶⁸ RA 2486.; HO III. 21. (RA 2521.); KARÁCSONYI, 1900. 513. (Joachim pozsonyi ispán lett [RA 2355.], Kőszegi Henrik volt a sereg másik vezére.)

⁶⁹ SZABÓ, 1886. 12.; PAULER, 1899. 400–401.

⁷⁰ CD VII/4. 149. (RA 1474.)

⁷¹ PAULER, 1899. 405.

nélkül,⁷² közben a főúri csoportok közötti ellenségeskedés nyílt belháborúvá fajult, mely során még az anyakirálynét is elrabolták, az ellenséges csoportok közti kiegyezésre csak 1273 végén került sor, ami után fél évig szüneteltek a belharcok.⁷³

1273. október 1-jén Habsburg Rudolfot (1273–1291), II. Ottokár követének tiltakozása ellenére, megválasztották római királynak, emiatt a cseh király óvást emelt, a háború elkerülhetetlennek tűnt.⁷⁴ A magyar udvarban örültek Rudolf megválasztásának, személyében egy szövetségest vártak az Ottokár elleni háborúban. Joachimnak ez a szövetség azért is lett volna kedvező, mert magának is részt követelt az Ottokár által jogtalanul elfoglalt Stájer Hercegségből.⁷⁵ Ezt azért tehette meg, mert neje, Mária hercegnő édesanyja Babenberg Gertrúd volt, az utolsó ausztriai Babenberg herceg, II. Frigyes (1230–1246) unokahúga.⁷⁶ Így a Habsburg Rudolf-fal való szövetségnek Joachim volt a legnagyobb magyar támogatója. Ezért mind IV. László, mind Erzsébet anyakirályné üdvözlő levelet küldött a magyar udvar számára nem ismeretlen⁷⁷ Rudolf királynak megválasztása után, vélhetően 1274 tavaszán.⁷⁸ A magyar udvar igyekezett minél hamarabb házassági kapcsolatot, szövetséget létesíteni a római királlyal.⁷⁹ Rudolf válasza pozitív volt a kezdeményezésre, de a házassági ajánlatot a pápa elé terjesztette. X. Gergely pápa (1271–1276) először békítő szándékkal lépett fel Ottokár és Rudolf között, ám II. Ottokár elutasító válasza után, 1274 nyarán, áldását adta Rudolfnak a magyarokkal való szövetségére, így Rudolf lánya, Klemencia eljegyeztetett IV. László öccsével, András herceggel.⁸⁰

1274 júniusában újra kitört a bárói ellenségeskedés, a Gutkeled–Kőszegi csoportosulás ténykedése kiváltotta a Csák nemzetség vezette bárói párt létrejöttét.⁸¹ Ennek során Joachim elvesztette tárnokmesteri méltóságát, vele bukott testvére, Miklós országbíró is, az időközben szlavón bánná lett Kőszegi Henriket viszont meghagyták méltóságában. Kegyesztettségére Henrik bán megmaradt Joachim szövetségeseinek, a két főúr június végén Buda mellett elfogta a királyt és az anyakirálynét, visszaállították méltóságaikat. Miután Csák nembeli Péter kiszabadította a királyt és az anyakirálynét a bárók fogságából, Joachim és Henrik a

⁷² SZÜCS, 2002. 394.

⁷³ SZABÓ, 1886. 21., 23–24.; BÁCSATYAI, 2022. 231–233.

⁷⁴ FRAKNÓI, 1917. 10.; PAULER, 1899. 410.; ZÖLLNER, 1998. 90.

⁷⁵ PAULER, 1899. 409., 412.; FRAKNÓI, 1917. 12., 25–27.

⁷⁶ KARÁCSONYI, 1900. 514.

⁷⁷ Habsburg Rudolf már V. Istvánnal is felvette a kapcsolatot 1270 táján, erre utal Erzsébet anyakirályné levelére írt válasza. FRAKNÓI, 1917. 9.

⁷⁸ FRAKNÓI, 1917. 13.

⁷⁹ RA 2570–2572.

⁸⁰ FRAKNÓI, 1917. 12–14.

⁸¹ SZÜCS, 2002. 395.; BÁCSATYAI, 2022. 234.

könnyebben befolyásolható András herceggel, a király öccsével a Drávántúlra menekült,⁸² ahol sereget gyűjtöttek, és a Csák nembeli Péter vezette királyhoz hű bárók serege ellen vonultak.⁸³ András herceg elrablásával Joachimék célja az ország újabb megosztása lehetett, ellenkirályt akartak állítani IV. Lászlónak.⁸⁴ A két sereg ütközetére Fövény és Bökénysomlyó környékén, szeptember 26. és 29. között került sor, ami Joachim és pártjának vereségével zárult. A tárnokmester és Henrik bán fiai, Miklós és Iván elmenekültek, de maga Kőszegi Henrik a csatában életét vesztette.⁸⁵ Ezután a Csákok vezette főúri csoportosulás a Kőszegiek birtokai ellen vonult, ám Miklós és Iván Szalónak várában kitartottak, nem tudták őket hódoltatni.⁸⁶ A fővényi csata után Joachim háromnegyed évig nem viselt nagyobb méltóságot,⁸⁷ a győztes főurak kiegyezése után azonban visszakapta pilisi ispánságát és az udvarból sem ment el.⁸⁸ Joachimnak az udvarban hagyása hiba volt a Csákok részéről, befolyása ismét megnövekedett, 1275. április 3-án megjelent már a méltóságsorokban is mint pilisi ispán.⁸⁹ Egy 1275. május 21-én kelt oklevélben, már mint pilisi és bányai ispán szerepelt, ez utal arra, hogy Joachim ismét elkezdett megerősödni hatalmában.⁹⁰

Joachim befolyásának csökkenésével, a Csákok vezette udvar szakított az eddigi Habsburg Rudolf melletti politikájával és II. Ottokárral terveztek szövetséget kötni a háború lezárására.⁹¹ 1275. június 5. és 6. környékén Joachim újra visszakapta tárnokmesteri méltóságát,⁹² szövetségeseit újra hatalomba segítette,⁹³ és kiterjesztette az ifjú királyra a befolyását.⁹⁴ Joachim újra megkezdte a tárgyalásokat Habsburg Rudolffal, ezért a tárnokmester az Ottokár által a szövetség megpecsételésére tervezett családi összejövetellel kapcsolatban azt követelte, hogy a résztvevők fegyverrel jelenjenek meg. Ez viszont II. Ottokárnak nem nyerte el a tetszését, aki rossz véleményét Joachimról, akit Rudolf emberének tartott, ki is

⁸² ÁÚO IV. 39. (RA 2558.), XII. 88. (RA 2559.); CD V/2. 206. (RA 2560.)

⁸³ CD V/2. 206. (RA 2560.)

⁸⁴ ALMÁSI, 2000. 159.

⁸⁵ PAULER, 1899. 406–407.; KÁDÁR, 2013. 532.

⁸⁶ SZABÓ, 1886. 21.; BÁCSATYAI, 2022. 234–235.

⁸⁷ 1274. szeptember 25-től már Monoszló nembeli Egyed a tárnokmester. RA 2556–2557.

⁸⁸ PAULER, 1899. 408.

⁸⁹ RA 2596.

⁹⁰ RA 2599. – Hozzá kell tenni, hogy Bánya csak egy határvárispánság Nyitra megyében, tehát a megerősödés nem volt ugrásszerű.

⁹¹ SZÜCS, 2002. 405.; SZABÓ, 1886. 33.

⁹² ÁÚO IX. 114. (RA 2604.); BÁCSATYAI, 2022. 236.

⁹³ PAULER, 1899. 409.

⁹⁴ HO VII. 158. (RA 2605.) – Bár Joachim ismét hatalomban volt, pozíciójának kérdéses voltát mutathatja, hogy kezdetben nem szerepelt mindegyik méltóságsoros oklevélben.

fejtette egy levelében, melyet V. István valamely lányához írt.⁹⁵ Így végül a találkozó nem jött létre, a béke függőben maradt, az ország pedig politikailag inkább Rudolf felé közeledett.⁹⁶

1275 szeptemberének végén a király megbetegedett, ezért a Nyulak szigetére ment, ahova követték a főméltóságok, köztük Joachim is.⁹⁷ A király betegeskedése alatt Joachim ellenségei a bukását tervezték. Novemberben a Csák nembeli Péter vezette bárói csoport erőszakosan leváltotta Joachim egész kormányát,⁹⁸ az ország vezető tisztségei Joachim legnagyobb ellenségeinek kezére kerültek.⁹⁹ Ezt Joachimék sem hagyták annyiban és fegyvert ragadtak, az országban kitört a belháború.¹⁰⁰ Egész télen át tartottak a belharcok, melyek különösen nagy intenzitással folytak a Dunántúlon,¹⁰¹ mindkét oldal félelmet és törvényt nem ismerve harcolt a maga igazáért.¹⁰² Míg Joachim a Geregyékkel, a Csák nemzetség birtokait dúlta fel Fejér vármegyében,¹⁰³ addig a király a Csákok oldalán a Kőszegiek ellen vonult.¹⁰⁴ Az udvar nem tudta legyőzni a lázadó Joachimot és pártját, ezért 1276 júniusában kénytelen volt velük kiegyezni, aminek eredményeképpen Joachim összes ellensége kikerült a hatalomból, a győzelem teljes volt. Ez alkalommal Joachim, aki akkor már több mint fél éve nem viselt hivatalt, visszakapta a régi tisztségét, ismét egész Szlavónia bánja lett, feltehetően azért, hogy a birtokai feletti kontrollt megerősítse és a lázadó Vodicsai családtól megvédje, de akár az Ottokárral kiéleződő konfliktus is belejátszhatott, hiszen Szlavónia határos volt a cseh király tartományaival.¹⁰⁵

1276-ban Joachim közbenjárásával megkötetett a szövetség Habsburg Rudolf római királlyal, András herceget eljegyezték Rudolf lányával, Klemenciával.¹⁰⁶ Június 24-én Rudolf háborút üzent II. Ottokárnak, a cseh király mellől sorra elpártoltak a szövetségesei, és Csehországban is meggyengült a helyzete. Rudolf az év októberében már Bécs alatt volt, mire a magyarok novemberben Ottokár ellen vonultak, erre ő kénytelen volt békét kötni, és behódolni a római királynak.¹⁰⁷ Az 1276. november 26-án kötött béke értelmében II. Ottokár

⁹⁵ „[...] comitis Ioachim, qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit [...]” – CD V/2. 315. – A levél címzettjének kilétével kapcsolatban felmerült Katalin és Erzsébet neve is. SZABÓ, 1886. 41.; PAULER, 1899. 321., 412–413., 549. 226. jegyz.

⁹⁶ SZABÓ, 1886. 33.

⁹⁷ Ezidőben Joachim baranyai ispán is volt, bár ennek a címnek később nincs szerepe. ZSOLDOS, Arch. 132.

⁹⁸ RA 2652. – Joachim utolsó említése tárnokmesterként (és bányai ispánként).

⁹⁹ ÁÚO IX.116. (RA 2659.)

¹⁰⁰ PAULER, 1899. 413–415.

¹⁰¹ HO IV. 55.

¹⁰² SZABÓ, 1886. 35.

¹⁰³ CD V/2. 248. (RA 2785.)

¹⁰⁴ KRISTÓ, 2003. 188.

¹⁰⁵ CD V/2. 334. (RA 2721.); PAULER, 1899. 417.; BÁCSATYAI, 2022. 237–238.

¹⁰⁶ SZABÓ, 1886. 39.

¹⁰⁷ PAULER, 1899. 422.

lemondott az örökletes területein kívül minden szerzeményéről és az 1273-ban elfoglalt magyar várakra ígéretet tett, hogy visszaadja.¹⁰⁸

A csehekkel vívott háború közben a Magyar Királyságban újabb belháborúk törtek ki Erdélyben és a Dráván túl. A Boszniától a Német-római Birodalom határáig fekvő területeken Babonić unokái, a Vodicsaiak lázadoztak, Stájerországból behívott csapatokkal pusztították Joachim bánságának nemeseit és népeit.¹⁰⁹ A Vodicsaiak kihasználták a háborús zűrzavart és hatalmaskodni kezdtek. A lázadás letörésére Joachim bán 1277-ben sereggel ment ellenük.¹¹⁰ Vele tartott a Gutkeled nemzetségből Hodos comes, Benedek, György és Bereck.¹¹¹ Ám a hadjárat balszerencsésen végződött: 1277 tavaszán Joachim csatát vesztett, amelyben ő maga is elesett.¹¹² Karácsonyi János, Szűcs Jenő, Bácsatyai Dániel és Pauler Gyula halálának idejét 1277 áprilisa környékére, Kádár Tamás 1277 őszére, míg Szabó Károly 1278 első felére tette.¹¹³ Halálának pontos idejét nehéz meghatározni: annyi bizonyos, hogy 1277 júliusa után már nem tűnik fel az oklevelekben. Egy 1277. július 13-án kelt oklevélben szerepel mint egyike a Csák birtokok feldúlóinak, itt nincsen jelezve, hogy halott lenne, bár gyanúra ad okot, hogy negatívan szól Joachimról.¹¹⁴ A július környéki elhalálozás időpontját erősíti egy 1274. július 14-én keletkezett oklevél, amely már Csák nembeli Pétert jelöli meg nádorként.¹¹⁵ Egy másik, 1277. március 8-án kelt oklevélben még szlavón bánként birtokügyet intézett.¹¹⁶ Figyelembe kell venni, hogy IV. László nagykorúsítása 1277 májusának végén történt meg, ami Joachimnak nem volt érdeke, feltehetően ekkor már nem volt hatalomban.¹¹⁷ 1277. augusztus 6-án Anjou Károly már rendelkezett a Magyarország megsegítésére küldendő hajókról, ami azt jelenti, hogy eddigre Joachimnak el kellett buknia a Vodicsai-lázadás leverésében.¹¹⁸ 1277. november 10-én keletkezett az első olyan méltóságsoros oklevél július óta, amelyben nem említik mint bánt.¹¹⁹ A Vodicsaiak és Miklós bán (Joachim fivére) közötti, 1278. április 20-án kelt békében Joachim bán mint jó emlékű (*bone memorie*) van említve, addigra már biztosan halott volt.¹²⁰ A fentiekből az következik, hogy Gutkeled nembeli Joachim bánnak valamikor 1277 márciusa

¹⁰⁸ CD VII/5. 418.; SZABÓ, 1886. 44.

¹⁰⁹ PAULER, 1899. 425.

¹¹⁰ KARÁCSONYI, 1900. 514.

¹¹¹ ÁÚO IV. 177.

¹¹² KARÁCSONYI, 1900. 514.; BÁCSATYAI, 2022. 239., 240.

¹¹³ KARÁCSONYI, 1900. 514.; SZÜCS, 2002. 401.; BÁCSATYAI, 2022. 240.; PAULER, 1899. 426.; KÁDÁR, 2013. 539.; SZABÓ, 1886. 62.; BÁCSATYAI, 2021. 18.

¹¹⁴ CD V/2. 248. (RA 2785.)

¹¹⁵ HO VI. 213.; ZSOLDOS, Arch. 21.

¹¹⁶ ÁÚO XII. 193. (RA 2769.) Emellett 1277. július 28. előtt is megjelenik bánként. CDCr VI. 224. (RA 2793.).

¹¹⁷ ZSOLDOS, 2016A.123.; BÁCSATYAI, 2022. 240.

¹¹⁸ MDEA I. 42.

¹¹⁹ CD V/2. 408. (RA 2823.)

¹²⁰ CDCr VI. 240.

és májusa között kellett elhaláloznia, így Paulerék véleménye esik a legközelebb Joachim halálának feltételezett időpontjához.

Joachim halálával a kormányzata is megbukott, 1277 nyarán ismét a Csákok és szövetségeseik kerültek hatalomra, a Kőszegi testvérek kibuktak a kormányból.¹²¹ Családjának az utóéletére Joachim bukása és szervezkedései nagy hatással voltak. Joachim halálával véget ért a Gutkeled–Kőszegi szövetség, a Kőszegiek 1278-ban megegyeztek a Vodicsaiakkal, hatalmi övezeteiket elválasztották.¹²² Testvéreinek az 1277-es drávántúli kudarcos hadjárata után kárpótolniuk kellett Hodos *comest*, később birtokaikat nem tudták egyben tartani.¹²³

Joachim mellett testvérei is fontos méltóságokat töltöttek be, valószínűleg ennek köszönhetően halála után még sokáig meghatározó szereplői voltak a Magyar Királyság történetének. Joachim bátyja, Miklós hamar háttérbe szorult öccse mellett, 1273 októberétől 1274 júniusáig országbíró és gecekei ispán volt. 1275 júniusában ő is elérte a báni rangot, bár csak horvát bán volt, majd Joachim halála után ő lett a nemzetség feje, sokat ellenségeskedett a Vodicsaiakkal. Az 1278-ban elért szlavón báni rangját 1279-ig viselte,¹²⁴ ebben a minőségében kötött békét 1278. április 20-án a Vodicsaiakkal is.¹²⁵ 1279 után kimutathatólag többet nem viselt hivatalt, 1281-ben kegyvesztett lett, a király elkobozta birtokait,¹²⁶ ám 1283-ban már békéltető volt a Monoszló család tagjai között,¹²⁷ kegyvesztettsége tehát nem tarthatott sokáig, később mint tekintélyes főurat tartották számon, 1290-ben még élt.¹²⁸ István, Joachim másik testvére 1272–1273-ban boszniai bán volt, majd ezután 1278–1279-ben országbíró és mosoni ispán lett, 1281-ben Miklóssal együtt rövid időre ő is kegyvesztett lett, 1286-ban szlavón bán volt,¹²⁹ 1290-ben már nem élt. Joachim harmadik testvérét, Pált halála után fiai mint bánt említik, ám erre egy 1283-ban kelt oklevelen kívül semmi bizonyíték sincs, ráadásul ebben sem nevezik meg bánságának területét, ezután többet életében nem hívták bánnak.¹³⁰ Pál mester bánsága ellen szól az a körülmény, hogy ő önmagát sosem hívta annak és a pápa 1290-ben, Pál utolsó említése előtt egy évvel sem hívta őt bánnak, csupán mesternek.¹³¹ Pál mesterről 1291 utántól nem tudni semmit, elszegényedett fiai előszeretettel hivatkoztak rá mint bánra, ám

¹²¹ PAULER, 1899. 430.; ZSOLDOS, Arch. 21., 64.

¹²² ALMÁSI, 2000. 160.

¹²³ KARÁCSONYI, 1900. 518., 519.; PAULER, 1899. 430.

¹²⁴ ZSOLDOS, Arch. 32., 47., 48.

¹²⁵ CDCr VI. 240.

¹²⁶ HO VIII. 213.

¹²⁷ HO VII. 182.

¹²⁸ ÁÚO IV. 367. – A pápa felszólítja a magyar főurakat, hogy támogassák követét IV. László megjavításában, ebben Miklós és Pál is szerepel. KARÁCSONYI, 1900. 515.

¹²⁹ ZSOLDOS, Arch. 34., 47., 52.

¹³⁰ HO VIII. 191. (RA 3234.); ZSOLDOS, Arch. 342.

¹³¹ ÁÚO IV. 367.

itt nem lehet szó másról, mint a tekintély megnövelésére tett próbálkozásról.¹³² Gutkeled nembeli Joachimnak egyetlen leszármazottja volt, egy ismeretlen nevű leány,¹³³ akit Borsa nembeli Tamás fia Lóránt erdélyi vajda, Borsa nembeli Kopasz nádor testvére vett el.¹³⁴ A házasság, tekintve, hogy 1277 után a Gutkeled nemzetség már nem tudott akkora hatalomra szert tenni, mint Joachim idejében, és a Borsa nemzetség tagjai ebben az időben emelkedtek fel, egyenrangúnak tekinthető. Maga a házasság, mivel Borsa nembeli Lóránt 1282-ben, a Geregyék legyőzése után tett szert országos méltóságára,¹³⁵ valamikor az 1280-as években költöztetett meg. Joachim birtokai inkább testvérei között, főleg Istvánnak lettek szétosztva, lánya leánynegyedét testvérei pénzben fizették ki.¹³⁶

3. Az oligarchaság kérdése

3.1. Birtokok

Egy tartomány kiépülésének vizsgálatánál első helyen szerepel a birtokok elhelyezkedésének, koncentrációjának, valamint a várak, a tartományok és az oligarchák központjainak, vizsgálata.¹³⁷ Gutkeled nembeli Joachim és testvérei tartományának alapjait apjuk, a nagyhatalmú István bán és herceg fektette le. István 1246-ban a Szilágy megyei aranyosi uradalom ura volt.¹³⁸ Itt bővítette területeit: Gutkeled nembeli Miklós fia Páltól (a Majádi főágról) is szerzett például területeket.¹³⁹ Később viszont Pál utódai az aranyosi uradalomban voltak birtokosok, míg István leszármazottai a majádi uradalomban ültek, a stájer háborúk alatt ugyanis Pál súlyos veszteségeket szenvedett és fogságba esett, kiváltásánál István bánnak kellett segítenie neki, ami alapján a cserének 1259 környékén kellett bekövetkeznie.¹⁴⁰ Miután szlavón bán lett, István igyekezett birtokokat szerezni bánysága területén. 1251-ben kapta meg *Szalath* (Slavsko Polje)¹⁴¹ Zágráb megyei birtokot, illetve a Kninhez közeli *Verh* (Vrh) és a közelebről lokalizálhatatlan és a kutatásban eddig ismeretlen *Grahova* (Grahova) nevű birtokokat.¹⁴² István szerzeményeinek kell tartani a később fiai kezén lévő Sztenicsnyák

¹³² HO VIII. 295.

¹³³ AOkm III. 320.

¹³⁴ KARÁCSONYI, 1900. 224.

¹³⁵ ZSOLDOS, Arch. 40.; ZSOLDOS, 2013. 215.

¹³⁶ HO VIII. 190.; AOkm III. 320.; KARÁCSONYI, 1900. 515–516.

¹³⁷ FÜGEDI, 1977. 34.; KRISTÓ, 2003. 269.

¹³⁸ KARÁCSONYI, 1900. 517.

¹³⁹ HO I. 24.

¹⁴⁰ ÁÚO V. 66–67.; KARÁCSONYI, 1900. 516., 517.

¹⁴¹ A birtokoknál, ahol lehetséges volt zárójelben a mai nevet adtam meg.

¹⁴² CDCr IV.468. (RA 957.) – Verh és Grahova birtokok azonosítását és lokalizációját megnehezíti az oklevél sérült volta.

várát¹⁴³ és Borsonóc birtokát is.¹⁴⁴ Szlavónián kívül István a Tisza mentén is igyekezett ősi birtokait szaporítani: 1254-ben megvette a Szabolcs megyei *Dada* (Tiszadada), a Zemplén megyei *Garabsa* (Gerebse, Gerepcse),¹⁴⁵ *Budilo* (Bodoló) és *Garus* (Karos), illetve számos, a bodrogi közeli Karcsa mellé eső falvat. A Fejér megyei *Guth* (Gút) falu idegen kezekre került részét is visszaszerezte.

1272-ben Joachim, László herceget Kapronca várába záratta.¹⁴⁶ Kapronca várának birtoklása a Joachim életében keletkezett oklevelekből nem derül ki teljes bizonyossággal, ám vannak arra utaló jelek, hogy Joachim magánvára volt. Kapronca 1272 és 1277 között egyedül a herceg elrablásával kapcsolatban kerül elő az oklevelekben.¹⁴⁷ László herceg elrablásának következetes elhallgatása az oklevelekben egyértelműen Joachim és a többi báró befolyásának tudható be,¹⁴⁸ ám ezzel együtt a király egy alkalommal sem említi, hogy a sajátja vagy az apjéé lett volna a vár, holott ennek elhallgatására nem volt indoka, amiből következhet, hogy a herceg elrablója és a vár tulajdonosa ugyanazon személy volt. Bachaler, Kapronca várnagya pedig Joachim familiárisa volt, ami tovább erősíti a magánvári jelleget. Ezen felül Joachim nem kísérelte volna meg elrabolni Lászlót, ha nem lett volna biztos a sikerében, márpedig, ahhoz, hogy sikeresen szembeszegüljön a királyi seregekkel, erős hatalmának kellett lennie a területen, ami feltételezi egy magánvár jelenlétét. Mindezek után megállapítható, hogy Kapronca vára Joachim magánvára volt, Kőrös megyei hatalmának központja. Továbbá 1274-ben Joachim ideiglenesen elkobzott birtokai között említik *Malchat* (Málca).¹⁴⁹ Ezeken kívül Joachim birtokairól nincs vele egyidőben keletkezett forrás az eladományozott földjeit, mint *Prevarthydat* (Pelbárthida) leszámítva.¹⁵⁰

A Gutkeled-tartomány kiterjedésének és elhelyezkedésének vizsgálatánál Joachim testvéreinek későbbi birtokügyleteire kell hagyatkozni. 1278-ban II. Istvánt, Joachim testvérét a király megerősítette *Haczok*, *Myhad* (Majád), *Hotwon* (Hutina),¹⁵¹ *Sepnek* (Sopnica) és

¹⁴³ CDCr VI. 261.

¹⁴⁴ CD IV/3. 377.; Karácsonyi János szerint István 1266 előtt a Zrin várától nyugatra fekvő *Boyna* (Bajna), *Serovicha* (Szeronica) és *Stoymerich* (Sztójmeric) birtokokban bírt részeket. Az erről tanúskodó oklevél egy birtokcserét fogatosít Rátót nembeli Roland és a Baboníók között, az oklevélben szereplő István nincsen se Gutkeled nembeliként, se bántként említve, a szóban forgó István így vélhetően Baboní Istvánnal azonosítható. Az összetévesztés alapja Gutkeled nembeli Miklós kemléki ispánnak, István fiának a jelenléte lehetett, aki jóváhagyta a birtokcserét. KARÁCSONYI, 1900. 517.

¹⁴⁵ HO VII. 43.; VÁLYI, 1799. G. Gerepcse

¹⁴⁶ CDCr VII. 415. (RA 2322.).

¹⁴⁷ Továbbá Joachim feltűnése előtt egyedül 1207-ben tűnik fel Kapronca neve a forrásokban, ám ekkor még csak egy patakot jelölnek ezzel a névvel. PETRIĆ, 2013. 160.

¹⁴⁸ HO VI. 194. (RA 2431.); ÁÚO XII. 90. (2555.); KÁDÁR, 2013. 530.; FÜGEDI, 1977. 153.; KÁDÁR, 2020. 50.

¹⁴⁹ CD V/2. 206.

¹⁵⁰ Pelbárthida birtokát 1272 és 1277 között valamikor Gutkeled nembeli Kozmának adta. Kis, 2004.

¹⁵¹ SZAMOTA, 1894. 77.

Borsonuch (Borsonóc) birtokokban.¹⁵² 1281-ben Joachim testvérei, Miklós, István és Pál közösen bírták Szatmár megyében *Berney* (Börvej, Berveni) és *Toth-Berney* (Tót-Börvej), Borsodban *Turgan* (Tiszatarján) és *Pulkuna* (Tiszapalkonya), Szabolcs megyében *Beud* (Büd), *Hugey* (Érpatak), *Geler* (Gellér),¹⁵³ *Dada* (Tiszadada) és *Goa* (Gávavencsellő) birtokokat.¹⁵⁴ Joachim testvéreinek volt Zágrábban egy palotájuk, amit először Hodos comesnek ajándékoztak ismeretlen időpontban Joachim utolsó csatájában elszenvedett sérüléseiért, majd 1291-ben a palotát visszakérték Hodostól és Gilion comesnek ajándékozták el. Hodost ekkor bizonyos Borsod megyei palkonyai (*Polkuna*), illetve bökönyi (*Buken*), miskei (*Myxe*) és györki (*Gyurk*) birtokrészekkel kárpótolták.¹⁵⁵ A Gutkeledék zágrábi palotája még István bán idejében épült fel, a báni palota fontos adminisztrációs és hatalmi csomópont volt az ekkor központtá váló Zágrábban.¹⁵⁶ Miklós bán, Joachim fivére fiainak a majádi uradalom birtokosainak osztozkodásánál az uradalomból nevesítve van *Mayad* (Majád), *Scentgurg* (Szentgyörgy), *Zazlup* (Oszlop), *Midics* (Medgyes), *Zalemortun* (Kismarton).¹⁵⁷ Pál fiai 1310 előtt elzálogosították *Wrus* (Örös, Strážne) nevű birtokukat, amelyet később nem tudtak kiváltani. Végül az Imregi család váltotta ki nekik, amiért hálából Pál fiai az Imregieknek adták *Gerel* (Gellér) nevű birtokukat.¹⁵⁸ 1307 tájékán Szentgyörgy egy része is Pál fiainak birtokában volt,¹⁵⁹ ugyanebben az évben átengedték a Báthoryaknak *Enchench* (Encsencs) nevű birtokukat más birtokokért cserébe.¹⁶⁰ 1310-ben Pál fiai *Gerust* (Géres), *Gerebset* és *Öröst* is odaadták az Imregieknek Szabolcs megyei birtokokért cserébe.¹⁶¹ Pál fiai osztozásának során megemlíti a Zala megyei *Chatar* (Csatár), *Kezepfalua* (Középfalu), *Vluesfalua* (Ölyvesfalva) és *Apathy* (Apáti) nevű jószágokat, a csatári monostor kegyuraságának falvait, és *Neugradot* (Légrád), *Malit* (Máli), *Kemiechichet* (Kamenica) és *Ilouchot* (Jalsóc) Kőrös megyében.¹⁶² Ezen kívül Joachim testvéreinek utódainak birtokügyleteiben előkerül még *Geurkerequi* (Györkkerekei a mai Téglás helyén), *Feeleghaz* (Félegyház), *Pagankuth* (Pogánykút), *Sene* (Csenger), *Kysbuen* (Kisbököny), *Rasca* (Nagyáska), *Eghasasrasca* (Kisráska), *Hegi* (Hegy), *Scachan* (Szkács),

¹⁵² „[...] Joachinus banus frater eiusdem tenuit et possedit, et specialiter possessiones Haczok, Myhad, Hotwon, Sepnek et Borsonuch vocatas [...]” HO VIII. 190. – Ezek a birtokok korábban Joachim kezében voltak.

¹⁵³ Gellér birtokot Gerel birtokkal kell megfeleltetni, latin nevük hasonló (*Geler* és *Gerel*), egyszerű elírásról lehet szó. A kettő birtok azonosságát támasztja alá az a tényező, hogy Gerel Szabolcs megyében, annak a Dada nevű falunak a közelében fekszik, amellyel együtt Gellért először említették. HO VIII. 213.; CD X/3. 224.

¹⁵⁴ HO VIII. 213.

¹⁵⁵ CDCr VII. 35., VII. 37.

¹⁵⁶ CDCr VII. 35.; B. HALÁSZ, 2017. 73.

¹⁵⁷ CD VII/3. 118., 119.

¹⁵⁸ CD X/3. 224.

¹⁵⁹ HO VII. 319.

¹⁶⁰ AOkm I. 615.

¹⁶¹ CD X/3. 219.

¹⁶² CD IX/6. 58.; KARÁCSONYI, 1900. 520.

Zabolch (Szabolcs), *Balsa* (Balsa) és *Halaz* (Halász).¹⁶³ Mindezen birtokokokról feltételezhető, hogy korábban Joachim és testvéreinek kezén voltak, a Gutkeledék ősi birtokai közelében fekszenek, korábbi adományozásukról nincsen információ, így ősi birtokokoknak tekinthetők. Joachim és családja a Gutkeled nemzetség Sárvármonostori főágába tartozott, melynek összekötő kapcsa a sárvármonostori kegyuraság volt, melyhez *Zenmartun* (Tiborszállás) falu is tartozott.¹⁶⁴

Ezek azon birtokok, amelyek Karácsonyi János kutatásai alapján Gutkeled nembeli Joachimhoz és testvéreihez köthetők. A lista csak azokat a birtokokat tartalmazza, melyek Joachimé, illetve testvéreié lehettek 1277 előtt, az azutáni szerzeményeket nincsenek feltüntetve. Hogy Joachim birtokairól a báró életében miért nincs adat, csak találgatni lehet. Valószínűleg országos hivatalai és a belháborúk miatt a birtokviták kezelésére kevésbé volt alkalma, illetve tisztségei és tekintélye miatt nem valószínű, hogy sok birtokvitája lehetett. Ahogyan az Joachim testvéreinek hivatalviselésén és birtokain is látszik, a Gutkeled-tartomány a fivérek, Joachim, Miklós, István (és Pál) együttműködésén alapult. A testvérek együttműködésében a vezető szerep Joachimé volt, fivéreinek 1272 utáni előmenetele az ő politikai szerepléséhez volt kötve, midőn Joachim megbukott, testvérei is vele buktak, amikor viszont felemelkedett, testvérei is vele tartottak.¹⁶⁵ A felsorolt birtokokból a legtöbb beazonosítható Engel Pál térképe alapján, ám tekintettel kell lenni a drávántúli topográfiai azonosítás nehézségeire, a települések és az okleveles anyag pusztulására.¹⁶⁶ Karácsonyi idejében ezen birtokok közül csak néhány azonosítására és térképre helyezésére volt lehetőség, ám mostanra ezen lehetőségek száma megnövekedett, sikerült térképre helyeznem Joachim birtokainak jelentős részét. Munkám során sikerült leszűkítenem az azonosítatlan birtokok számát hétre. Karácsonyihoz képest újonnan megtalált birtok: Grahova, azonosításra és térképre került: Hutina, Sopnica, Kamenica és Gerebse. Ám voltak olyan birtokok, melyek pontos lokalizációjára – általában a fent említett okokból – nem volt lehetőség. Ezek a következők: Bodoló (Zemplén, Őrös és Pácin között),¹⁶⁷ Grahova (Szlavónia), Haczok (Szlavónia), Középfalu (Zala, Csatár és Botfa között),¹⁶⁸ Pogánykút (Szabolcs, Nyírbéltek határa),¹⁶⁹ Szkács (Zemplén megye), Verh (Knin tájékán). Ezek alapján Joachim és testvéreinek birtokviszonyai a következőképpen néztek ki:

¹⁶³ AOkm I. 606., II. 435., V. 523.; Zichy Okl. I. 337.; KARÁCSONYI, 1900. 520–521.

¹⁶⁴ CD IV/2. 67.; KARÁCSONYI, 1900. 507.

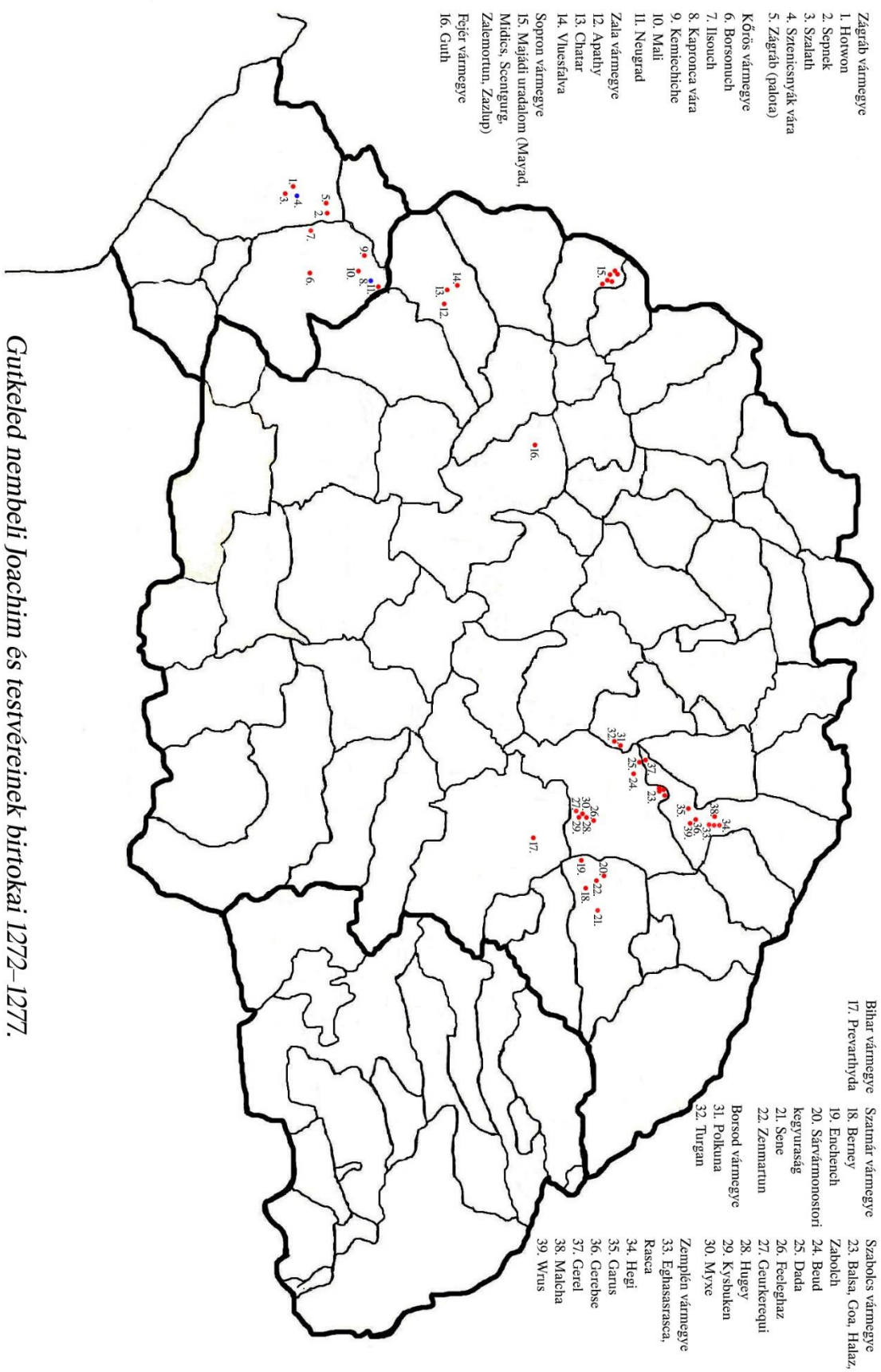
¹⁶⁵ ZSOLDOS, Arch. 32., 47., 48., 52.

¹⁶⁶ ENGEL, 2020.; ENGEL, 1997. 297–298.

¹⁶⁷ CSÁNKI, 1890. I. 343.

¹⁶⁸ CSÁNKI, 1890. III. 38.

¹⁶⁹ HALMOS, 2010. 84.

Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek birtokai 1272–1277.

Gutkeled nembeli Joachim birtokainak elhelyezkedése, koncentrációja és várai alapján a következő megállapítások tehetők: Joachim születő tartománya Szlavóniában, azon belül is Zágráb és Kőrös megyékben volt található, de mellette gondot fordított ősi Szabolcs, Szatmár, Borsod, Bihar és Zemplén megyékre kiterjedő birtokai növelésére is. Ahogyan az a térképen is látszik, a születendő Gutkeled-tartomány Kőrös megye északi és nyugati részeire, illetve Zágráb megye keleti részére terjedt ki. A hatalom stabilitásáért, a tartományok szervezésénél elengedhetetlen várak, jelen esetben Kapronca és Sztenicsnyák várai feleltek. Kapronca biztosította Kőrös megyét, míg Sztenicsnyák Zágráb megyéért felelt. A Gutkeled nemzetség szlavóniai tartománya – dacára Joachim bán erős hatalmának – egy születőfélben lévő tartomány volt, a Gutkeledek csak egy generáció óta voltak birtokosok a körzetben Joachim színrelépésekor,¹⁷⁰ nem volt elég idejük ahhoz, hogy kellően mélyíteni tudják és ki tudják építeni territoriális hatalmukat. Ez viszont nem jelentette azt, hogy ne rendelkeztek volna egy erős tartománnyal: 1272-ben Kapronca vára kitartott a királyi seregek ellen, az 1272 és 1277 közötti belháborúkban Joachim mindig vissza tudta magát küzdeni az ország vezetésébe, amiben nagy szerepe lehetett a tartományán alapuló magánhadseregének. Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek tartománya az 1270-es évek egyik legerősebb kialakuló magánhatalmi központja volt a Kőszegi-tartomány mellett. A Gutkeledek viszont ősi birtokaikat sem hanyagolták el, és Szabolcs és Szatmár megyékben, illetve környékükön is igyekeztek gyarapítani és megőrizni javaikat, ám ezek a területek nem nevezhetők főúri tartománynak. Joachim és testvérei hivatalviseléseiből az is látszik, hogy ők sem tekintettek így ezekre a birtokaikra, a megyék ispánságait, melyekben feküdtek, semmilyen módon sem próbálták megszerezni, a három hivatalt viselt Gutkeled fivér közül, sem Joachim, sem Miklós, sem István nem viselt ispánságot vagy egyéb tisztséget ősi birtokaiknak még a közelében sem.¹⁷¹ Ezt erősíti az a tény is, hogy a Gutkeledek nem építettek várat ősi birtokaik mellett, nem próbálták a területet befolyásuk alá hajtani. Ősi birtokaik inkább mint familiárisoknak adott adományok és mint további bevételi forrás funkcionáltak.

Joachim halála után testvérei hamar elveszítették vezető pozíciójukat Szlavóniában: a Vodicsaiakkal való ellenségeskedés következtében Sztenicsnyák vára Vodicsai István kezébe került, Kapronca vára pedig az 1300-as években biztosan, de feltehetően azt megelőzően is már a Kőszegiek kezén volt.¹⁷² II. István bánnak nem voltak utódai, míg Miklós bán és Pál mester

¹⁷⁰ A Gutkeledek István előtt is adtak szlavón bánokat, Apajt és Miklóst, ám ők, a leszármazottaik, illetve a birtokaik nem álltak kimutatható összeköttetésben István bánnal és fiaival. ZSOLDOS, Arch. 44., 45.; KARÁCSONYI, 1900. 509.

¹⁷¹ ZSOLDOS, Arch. 311., 317., 335.

¹⁷² CDCr VI. 261.; AOkm I. 386.

kiskorúságban hagyták hátra leszármazottaikat, így a Gutkelek vezető szerepe a Drávántúlon a századforduló környéki belháborúk során megszűnt, bár szlavóniai birtokaik többségét megtartották.¹⁷³

3.2. Familiárisok

A familiárisok és birtokaik által a nagybirtokos még nagyobb területekre ki tudta terjeszteni befolyását, seregének törzsét is ők adták.¹⁷⁴ Beazonosításukat az oklevelek alapján két fő szempont alapján végeztem el. Egyfelől a Joachim által kiadott oklevelekben egy személy nevéhez kapcsolva a *dilectus et fidelis noster* kifejezést kerestem, mely a familiárisi függés legegységesebb jele. Másfelől a Joachim által a saját birtokaiból fogadosított adományok is az adományozott ezen függéséről árulkodnak. Ezeken kívül a Joachim alatt bármiféle szolgálatot tevő embereket, az ispánokat, megbízottakat is megvizsgáltam. Gutkeled nembeli Joachim familiárisai közül eddig négyet ismert a szakirodalom: Bachaler és Hodos *comes*eket, illetve Basztély nembeli Lászlót és Károlyt.¹⁷⁵ Bár a várjobbágyok gyakran voltak familiárisok, és Joachim is többször intézkedett várjobbágyokat érintő ügyekben,¹⁷⁶ nincs forrásadatunk ilyen kapcsolatra. Szlavóniára egyébként jellemző, hogy az első igazolható várjobbágyi familiáris Kőrös megyéből 1412-ben jelent meg.¹⁷⁷ Ezeken felül, István bánnak, Joachim apjának három familiárisa ismeretes, és nincsen semmiféle adat arról, hogy Joachim „megörökölte” volna őket, ám ettől ez még nem zárható ki, tekintve, hogy apja familiárisai közül ketten beléptek Joachim familiájába is. A familiárisok általában nem öröklődtek, ám fennmaradhatott a kapcsolat köztük és az elhunyt úr utódai között.¹⁷⁸

Bachaler *comes* feltehetően egy jelentéktelenebb, Vas megyei nemesi, esetleg várjobbágyi család tagja volt. Mint Vas megyei birokos valószínűleg korán a Kőszegiek szolgálatába állt. 1253-ban kitüntette magát IV. Béla morvaországi hadjáratában, amiért 1255-ben a király neki adományozta a vasvári várispánság Szarakad nevű földjét.¹⁷⁹ 1258. szeptember 26-án a vasvári káptalan előtt megosztozott testvéreivel, Lőrincsel és Keménnyel és más rokonaival a közös tulajdonú Olaszka nevű birtokukon.¹⁸⁰ Az 1260-as évekből nem

¹⁷³ KARÁCSONYI, 1900. 516., 518–520.

¹⁷⁴ KRISTÓ, 2003. 279–280.

¹⁷⁵ PAULER, 1899. 389.; KÁDÁR, 2013. 534.; KARÁCSONYI, 1900. 478.; ENGEL, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1. tábla.; BOROSY, 1978. 324.

¹⁷⁶ CDCr V. 625. (RA 2202.), XIII. 64. (RA 2222.), V. 602.

¹⁷⁷ B. HALÁSZ, 2012. 316.

¹⁷⁸ Ez az eshetőség már csak a jelen esetben fennálló forrásadottságok miatt sem zárható ki. ZSOLDOS, 1997. 361.

¹⁷⁹ DF 230 146. (RA 1058.)

¹⁸⁰ DF 279 073. (HO V. 29.)

maradt fenn róla okleveles forrás, vélhetően ebben az időben lépett be Joachim familiájába.¹⁸¹ Miután Joachim 1272 nyarán elrabolta László trónörökösét, Kapronca várába zárta, ahol Bachaler volt a várnagy. Bachaler hűségesen és eredményesen védte urának a várát a trónörökös kiszabadítására érkező királyi seregekkel szemben, amelyek V. István király 1272. augusztus 6-án bekövetkezett halála után üres kézzel tértek vissza. Joachim meghálálta várnagyának hűséges kitartását: valamikor 1272. november 18. előtt IV. László királlyal megerősítette őt Szarakad földjében.¹⁸² 1273-ban II. Ottokár ellen harcolt testvérével, Keménnyel. Február elején Csák nembeli Mátéval és Joachimmal betört Ausztriába és Morvaországba, április végén Kőszegi Iván alatt Győrnél, augusztusban pedig Laa mellett harcolt Ottokár seregei ellen, majd Kőszegi Miklós alatt részt vett a Marchegg melletti csatában is.¹⁸³ Szolgálataiknak jutalmául Kőszegi Miklós megadományozta Bachalert és Keményt Konsa¹⁸⁴ nevű birtokából, ezt a király 1275. július 21-én privilegiális formában is megerősítette.¹⁸⁵ Joachim halála után, Bachaler neve birtokügyek és végrendelkezésének kapcsán többször is előkerült, 1300 táján hunyhatott el.¹⁸⁶ Bachaler *comes* familiárisága ismert tény. Sok szálon kötődött a Gutkeled–Kőszegi bárói csoportosuláshoz, frakciójához való hűsége megkérdőjelezhetetlen volt, még a királyi erők ellen is megtartotta Kapronca várát, urainak különböző hadjárataiból, megmozdulásaiból kivette a részét, amiért bőségesen meg is jutalmazták. Bachaler birtokai Vas és Kőrös megyékben voltak. Az ismert birtokokat leszámítva vélhetően több birtokkal is rendelkezett Kőrös megyében, a Dráva közelében, Kapronca környékén, hiszen a várnagyok birtokai nemritkán közel estek a rájuk bízott várakhoz.¹⁸⁷ Bachaler személye különleges, hiszen két nagyhatalmú család szolgálatában is állt; mint mind Kőszegi Henriket, mind Gutkeled nembeli Joachimot ismerő személy fontos tagja volt a Gutkeled–Kőszegi szövetségnek.

Gutkeled nembeli Hodos *comes* a Gutkeled nemzetség Majádi ágából,¹⁸⁸ a Szakolyi család őse, Joachim bán zágrábi ispánja volt 1270 és 1272 között,¹⁸⁹ mialatt Hodos leginkább birtokokkal kapcsolatos ügyleteket foganatosított.¹⁹⁰ Joachim 1270. szeptember 4-én neki

¹⁸¹ KÁDÁR, 2013. 534.

¹⁸² CDCr VII. 415. (RA 2322.)

¹⁸³ KÁDÁR, 2013. 535.

¹⁸⁴ Kőszegi Miklós ezen birtoka valószínűleg Kőrös megyében található. KÁDÁR, 2013. 535.

¹⁸⁵ CDCr VI. 113. (RA 2622.)

¹⁸⁶ ÁÚO XII. 326.; RA 3695.; KÁDÁR, 2013. 535.

¹⁸⁷ FÜGEDI, 1977. 49.

¹⁸⁸ KARÁCSONYI, 1900. 475.

¹⁸⁹ ZSOLDOS, Arch. 230.

¹⁹⁰ CDCr V. 556., 594.

adományozta Pseric földjét.¹⁹¹ Hodos utolsó említése mint zágrábi ispán 1272. február 9-én történt,¹⁹² ám tekintve, hogy ispánsága alatt kevés oklevélben szerepel, és hogy Joachim közeli rokona volt, bizton állíthatjuk, hogy László herceg elrablásáig, 1272 júniusáig hivatalban maradt. Később sem távolodott el Joachimtól: 1277-ben vele tartott utolsó hadjáratába a Vodicsaiak ellen, amikor elvesztette bal kezét és fogságba is esett.¹⁹³ Emiatt Joachim testvérei kártérítésként először zágrábi palotájukat adták Hodosnak, majd azt 1291-ben, mivel a palotát el akarták adni, lecserélték palkonyai, bökönyi, miskei és györki birtokrészekre, melyek Szakoly környékén feküdtek.¹⁹⁴ Sebesülésének ellenére 1278. augusztus 26-án Hodos harcolt a dürnkruti csatában.¹⁹⁵ Hodos *comes* Joachim nemzetségének a tagja volt, így viszonyuk különleges. Hodos is kihasználta – mint nemzetségének más tagjai – Joachimnak pozícióját és befolyását a felemelkedésre, ám kitartott mellette a végsőig. Joachim számára előnyös volt Hodos alkalmazása, hiszen mint nemzetségének tagja megbízható volt. Hodos saját birtokai Joachim Szabolcs, Borsod és Bihar vármegyei birtokai közelében feküdtek, ahogyan nemzetségi ágának birtokai is, melyek között családja 1310-ben végezte el birtokosztályt, az oklevélben nem szerepelvén, Hodos ekkor már nem élt.¹⁹⁶

Joachim familiárisaként azonosíthatók be Basztély nembeli I. Rénold fiai, László és Károly is. Kettejükéről való ismereteink jóval hiányosabbak, mint fivérükről, II. Rénold nádorról.¹⁹⁷ A két fivér István bán familiárisa volt, tőle kapták meg először a Szemefölde nevű birtokot.¹⁹⁸ 1263-ban Gutkeled nembeli Miklós és Joachim újfent nekik mint magánfamiliárisaiknak adományozták Szemeföldét.¹⁹⁹ Lászlónak és Károlynak hihetőleg nem maradtak leszármazottaik, birtokaik testvérükre, Rénoldra szálltak.²⁰⁰ László és Károly familiáris létét megerősíti az a tény, hogy a Szemefölde nevű birtok korábban is egy familiáris kezében volt: István bán 1251-ben Szeme nevű tisztviseelőjének adományozta.²⁰¹ Szemefölde végül Szeme magtalan halála után visszaszállt a Gutkeledekre, akik azt újra eladományozták,

¹⁹¹ „Nos Joach(i)mus banus totius Sclavonie. [...] fecerit nobis offerri processum seu sentenciam Hodus comitis nostri Zagrabiensis *dilecti et fidelis nobis* [kiemelés tőlem – szerző]” – CDCr V. 558. – Hodos *comes* familiáriságát megerősíti a „*kedves és hű emberünk*” kifejezés használata is.

¹⁹² CDCr V. 619.

¹⁹³ ÁÚO IV. 177.

¹⁹⁴ KARÁCSONYI, 1900. 482. – Egyben ez Hodos utolsó okleveles említése is.

¹⁹⁵ AOkm VI. 328.; KARÁCSONYI, 1900. 479.

¹⁹⁶ AOkm I. 230.

¹⁹⁷ KERESZTES, 1926. 20.

¹⁹⁸ PÓR, 1889. 114–115.

¹⁹⁹ „Magistri Nycolai et Iwachini favorabiliter inclinati, maxime ob merita servitiorum eorundem, collationem seu donationem eorum factam, in hae parte ratam habentes et acceptam, prenominatis Karul et Ladizlao, ac per eos heredibus eorum heredumque successoribus auctoritate presentium duximus confirmandam [...]” ÁÚO VIII. 58.; BOROSY, 1978. 324.

²⁰⁰ PÓR, 1889. 115.

²⁰¹ ÁÚO VII. 328.

Lászlónak és Károlynak.²⁰² A Basztély nembeli testvérek adományáról szóló oklevél Gutkeled nembeli Joachim első okleveles említése.

Gutkeled nemzetségből származott Joachimnak egy eddig azonosítatlan familiárisa: Gutkeled nembeli (Kis) Kozma (az Egyedmonostori ágból).²⁰³ Kis Kozmát először 1265-ben említik az oklevelek, amikor István ifjabb király Feketealom várának védésénél teljesített szolgálatai okán nekiadományozta a Szatmár megyei Ragáld nevű királynéi földet.²⁰⁴ Az adományt István 1268–1269 táján megismételte, megtoldva a bihari vár Nyék és a szabolcsi vár Harang nevű birtokaival, ezeket az adományokat 1282-ben IV. László és Izabella királyné is megerősítette.²⁰⁵ Kis Kozma 1282 és 1300 között több birtokvitát is folytatott, összetűzésbe került a Hontpázmány nemzetséggel és a váradi püspökkel is.²⁰⁶ Az Árpád-ház kihalása után Kis Kozma az Egyedmonostori ág többi tagjával együtt I. Károly mellé állt, 1313-ban szabad végrendelkezési jogot kapott.²⁰⁷ Utolsó okleveles említése 1317-ből való, amikor Szalacson egy vármegyei közgyűlésen felmutatta I. Károly királytól nyert kiváltságleveleit.²⁰⁸ Kozma Joachimhoz a már említett Vadaszt birtokkal kapcsolatos, a Gutkeled nemzetség Várdai ágával való vitával köthető. Az oklevélből az is kiderül, hogy Joachim nemcsak odaadta neki a birtokot, hanem kérte az uralkodót, IV. Lászlót, hogy hivatalosan is adományozza a birtokot Kozmának örökadományként.²⁰⁹ Arra, hogy valaki a familiárisának a királytól adományt kérjen, sok példa van. Kozma familiárisága mellett szól az az érv is, hogy feltehetőleg mindketten István ifjabb király mellett álltak az uralkodóház konfliktusának idejében.²¹⁰ Kis Kozmának számos birtoka volt. Az egyedi kegyuraságon az Egyedmonostori ág összes alága megosztozott 1275-ben, a kegyuraságot évente váltogatták.²¹¹ Az Istvántól az 1260-as években kapott földeken kívül Kozma 1272-ben adományként megkapta a Veszprém megyei Küngös nevű földet, melyet IV. László is megerősített. A Vadaszttal kapcsolatos pert 1297-ben nyerte meg, ám 1299-ben újfent beperelték miatta a Várdai ágbeliek, 1300-ban megbírságotlák.²¹² Kis

²⁰² KARÁCSONYI, 1900. 518.

²⁰³ ENGEL, 2001. Gútkeled nem 4. Egyedmonostori ág 1. tábla.

²⁰⁴ CD VI/2. 389., 391.

²⁰⁵ ZSOLDOS, 2007. 57.

²⁰⁶ HO VII. 199.

²⁰⁷ AOkm I. 312.; KARÁCSONYI, 1900. 495., 497

²⁰⁸ AOkm I. 435. – Ezzel szemben Zsoldos Attila szerint Kis Kozma 1313-ban szerepel utoljára az oklevelekben. ZSOLDOS, 2007. 64. Vö. KARÁCSONYI, 1900. 501.

²⁰⁹ „[...] mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritoris cum utilitatibus et pertinentis earundem universis idem magister Iwachinus sibi contulisset perpetuo possiendas.” – KIS, 2004. 79.

²¹⁰ Vélhetően az 1260-as évek második felében, mindenesetre bizonyosan 1263 után, mivel Joachim 1263-ban még Béla herceget szolgálta. ÁÚO VIII. 58.

²¹¹ BUNYITAI, 1880. 38.

²¹² KARÁCSONYI, 1900. 500–501.

Kozma birtokai szintén közel feküdtek Joachim Szatmár, Szabolcs és Bihar vármegyei birtokaihoz. Ám ellentétben Hodos és Bachaler *comes*ekkel, Kozma egy jómódú középnemes volt, aki hevesen védte saját tulajdonát és akár maga is hatalmaskodott másokkal szemben. Emellett mind V. Istvánnak, mind IV. Lászlónak a kegyeltje volt.²¹³ A tény, hogy mindezen tényezők mellett Joachim familiárisának bizonyult, a báró hatalmát és befolyását, illetve a nemzetségben betöltött vezető szerepét hangsúlyozza.

Joachimnak egy Busani Juris (*Juris de Busan*) nevű horvát nemes is a familiárisa volt. Juris egyetlen dokumentált tevékenysége során, 1271. június 16-án foganatosította Joachim bán nevében Ubul fia Mihály *comes* és Péter *comes*, Szarachen korbáviai püspök testvére közti Tutulyg nevű birtokot érintő cserét.²¹⁴ Az oklevélben mint *fideli suo* van említve, ami a familiárisi státuszára utal. Joachim kiépült és erős tartományúri hatalma mellett tanúskodik, hogy egy horvát nemes is megtalálható a familiájában. Az oklevél 1271-es kiadási dátuma arra enged következtetni, hogy a tartományúri hatalmat a Gutkeled az 1270-es éveket megelőzően kezdték kiépíteni.

Gutkeled nembeli Joachim ismert familiárisai jól tükrözik kialakuló tartományának erejét, tekintélyét. Bár a későbbi oligarchákhoz képest Joachim ismert familiárisainak száma eltörpül,²¹⁵ tekintettel kell lenni az oklevelek pusztulására, illetve arra a tényre, hogy a Gutkeled tartomány szervezettsége a folyamatos belháborúk miatt a 14. századi tartományoknál jóval kezdetlegesebbnek volt mondható. Joachim hatalma szerteágazó volt, ezt mutatja familiárisainak különböző eredete is. Uralma alá hajtotta a Gutkeled nemzetség két távoli ágának tagjait, Hodost és Kozmát, három magyar köznemest, Károlyt, Lászlót és Bachalert és egy horvát nemest, Jurist is. Ez a lista hűen tükrözi egy kialakuló tartomány befolyásának a növekedését.

3.3. Szövetségesek

A bárói érdekcsoportosulások a nagyhatalmú vezéregyéniségekből és alkalmi szövetségeseikből álltak, összetartó erejük a magánhatalmi érdek volt.²¹⁶ Egy oligarcha számára a király és a rivális nagyurak elleni dacolás céljából elengedhetetlenek voltak a tartománya közelében birtokos szövetségesek.²¹⁷ Gutkeled nembeli Joachim hatalmának

²¹³ HO VII. 312.

²¹⁴ „J(oachimus) banus totius Sclavonie fideli suo Juris de Busan salutem et gratiam [...]” DL 50 622. (CDCr V. 597.)

²¹⁵ KRISTÓ, 2003. 280.

²¹⁶ SZŰCS, 2002. 395.

²¹⁷ ZSOLDOS, 2016A. 153–154.

kialakulása lehetetlen lett volna szövetségesek nélkül. A Kőszegiek és Geregyék Joachimmal való szövetsége ismert, ám a köztük fennálló viszony megosztja a szakirodalmat.²¹⁸ Joachim potenciális szövetségeseit életpályájuk alapján vizsgáltam, milyen tisztségeket töltöttek be ténykedése alatt, hogyan hatott rájuk a báró hatalomra kerülése és az onnan való kibukása.

Gutkeled nembeli Joachim legismertebb szövetségesei a Kőszegiek, Héder nembeli Kőszegi Henrik és fiai, Miklós és Iván (János).²¹⁹ A Kőszegi család alapítója Héder nembeli II. (Nagy) Henrik volt, aki megalapozta családjának hírét.²²⁰ Henrik az 1260-as években IV. Béla mellett állt István ifjabb királlyal szemben, 1254 és 1260 között az országbírói és somogyi ispáni hivatalt viselte, 1260-tól 1267-ig nádor és pozsonyi ispán volt, 1267-től 1270-ig, IV. Béla haláláig szlavón bán.²²¹ Az István ifjabb királlyal való konfliktusban IV. Béla hadainak egyik vezére volt, 1265-ben az isaszegi csatában fiaival fogságba esett.²²² IV. Béla 1270-es halála után Henrik mint V. István egyik legnagyobb ellensége, fiaival elmenekült az országból II. Ottokár udvarába és átadta Kőszeg, Szalonak, Szentvid, Borostyánkő és Kertes nevű várait, illetve zagorjei Farkas várait. Míg fia, Iván kettő Sztrigó nevű várat adott át a cseh királynak.²²³ Henrik Ottokár alatt Laa kerületének kormányzója volt és elvette Lichtenbergi Smil lányát, vagyis beházasodott a cseh arisztokráciába.²²⁴ V. István 1272. augusztus 6-án bekövetkezett halála utáni, az anyakirályné elleni sikertelen merényletkísérlet következtében Monoszló nembeli Egyed és Gergely ispánok szintén Ottokár udvarába menekültek, átadva a cseh király kezére Pozsony vármegyét. II. Ottokár több várat (köztük Laa is) és nagy pénzösszeget adott a Monoszló testvéreknek, és rájuk bízta Pozsony és szomszédos erősségeinek igazgatását. Ezt Henrik nem nézte jó szemmel, ősszel visszatért a Magyar Királyságba.²²⁵ Macsói Béla herceg 1272. november közepi meggyilkolása után semmilyen büntetésben nem részesült, november 27-én megkapta a herceg tartományaiból szerveződő bánságok közül az ozorait és a sóit.²²⁶ 1273 tavaszán szlavón bán lett, ezt a tisztségét egészen 1274 szeptemberében bekövetkezett haláláig megtartotta, a Fövényi csatában hunyt el.²²⁷ Henrik halálával a Gutkeled–Kőszegi szövetség nem bomlott fel. 1275 júniusában, amikor Joachim újra visszatért a hatalomba,

²¹⁸ KRISTÓ, 2003. 187. Vö. KRISTÓ, 1994. 24.; KARÁCSONYI, 1900. 513.

²¹⁹ ENGEL, 2001. Héder nem 4. tábla.

²²⁰ KARÁCSONYI, 1900. 598.

²²¹ ZSOLDOS, Arch. 20., 31., 46.

²²² ZSOLDOS, 2007. 72.

²²³ ÁÚO III. 249.

²²⁴ KARÁCSONYI, 1900. 600.; ZSOLDOS, 2016B. 215.

²²⁵ KÁDÁR, 2009. 426.

²²⁶ ZSOLDOS, Arch. 53.

²²⁷ KARÁCSONYI, 1900. 600.

Kőszegi Miklós lett a nádor és Iván a szlavón bán.²²⁸ A Csákok szövetsége elleni beharcok után Miklós visszatért a nádorságba, Iván pedig tárnokmester és bányai ispán lett.²²⁹ Joachim 1277-es halála után a Gutkeled–Kőszegi szövetség felbomlott.²³⁰ A Kőszegiek birtokai az 1270-es években, alapvetően Vas megyében koncentráálódtak, amely később tartományuk magja volt. Jelentős birtokaik voltak ezen kívül Zala és Pozsony megyékben, illetve Szlavóniában is,²³¹ később Kőszegi Péter veszprémi püspök által befolyásuk alá került Veszprém vármegye is.²³²

A Gutkeled–Kőszegi szövetségről megoszlanak a vélemények. A birtokaik alapján látszik, hogy a Kőszegi családnak sokkal nagyobb és kifejtettebb tartománya volt, mint a Gutkelednek. Kristó Gyula, bár egyes műveiben más állásponton van,²³³ a Gutkeled–Kőszegi szövetségben a Kőszegieket tartotta a dominánsnak, az 1272–1277 közötti beháborúkat a két oligarcha család, a Csákok és a Kőszegiek vezette bárói csoportok konfliktusának írta le.²³⁴ Szűcs Jenő szerint a bárói csoportosulások egy-két domináns személy körül alakultak ki, nézete inkább hajlik arra, hogy Joachim és Henrik egyenrangúak voltak.²³⁵ Véleményem szerint a szövetségben lévő erőviszonyok kérdésének a kulcsa Joachim pilisi ispánságában rejlik, melyet tárnokmesterségeinek ideje alatt végig viselt.²³⁶ Kőszegi Henrik bánsága, Miklós nádorsága és Iván bánsága ugyan arra enged következtetni, hogy a Kőszegiek dominálták a szövetséget, ám erről szó sem volt: véleményem szerint Joachim szándékosan viselte „csak” a tárnokmesteri pozíciót, mint ahogy a pilisi ispáni hivatal is. Erre utal az is, hogy 1272. november 27-én, miután az anyakirályné hívei kikerültek a kormányzatból, Joachimot a tárnokmesteri pozícióban találjuk, holott ekkor még Henrikkel való szövetsége friss volt, IV. László pedig teljesen a hatása alatt állt.²³⁷ Joachim hatalma IV. László király felett páratlan volt,²³⁸ Kapronca sikertelen ostroma és László megkoronáztatása után tekintélye és befolyása példanélküli lehetett az udvarban. Joachimnak ezért volt célszerű a tárnokmesteri hivatal és a pilisi ispánság viselése. Pilis az ország szívében, Pest vármegye közvetlen szomszédságában feküdt,²³⁹ illetve

²²⁸ ZSOLDOS, Arch. 21., 47.

²²⁹ ZSOLDOS, Arch. 21., 64.

²³⁰ ALMÁSI, 2000. 160.

²³¹ ZSOLDOS, 2016B. 218.; KRISTÓ, 1975. 253., 255.

²³² KARÁCSONYI, 1900. 600.; KRISTÓ, 2003. 188.

²³³ KRISTÓ, 1976. 132

²³⁴ KRISTÓ, 2003. 187.

²³⁵ SZÜCS, 2002. 395.

²³⁶ ZSOLDOS, Arch. 63.

²³⁷ HO VIII. 149.; CDCr VI. 4.

²³⁸ CD V/2. 315. – II. Ottokár levele, bár a Joachimmal való konfliktusa miatt túlzásoktól nem mentes, Joachimnak az ifjú László király feletti befolyásáról hű képet adhat.

²³⁹ A pilisi ispánság egy királyi erdőuradalomból fejlődött ki, a pilisi ispán egyben a visegrádi vár várnagya is volt, az ország centrumában fekvő megye és vár kisebb jelentőségének ellenére jó hatalmi alap volt Joachimnak, ez

a tárnokmesterség, mellyel az ország pénzügyei a báró irányítása alá kerültek, jó kiindulópontjai voltak Joachim hatalmának.²⁴⁰ Ám ebben 1272 őszén még nem volt szövetségese, nem volt senki, aki birtokait megvédezhette volna, míg ő az ország centrumában kormányoz. Kőszegi Henriknek és fiainak ugyan hatalmas birtokaik voltak, ám az udvarban a tekintélyük 1270-es árulásuk és Henrik Béla herceg ellen elkövetett merénylete miatt 1272 őszén nem lehetett nagy. Joachim és Henrik, a két hataloméhes és gátlástalan férfiú így könnyen egymásra találhatott.²⁴¹ Joachim Henrikben egy hatalmas, birtokaiban hozzá közel eső szövetségest talált, akivel könnyen tudott dacolni az őket ellenzőkkel, míg Henrik Joachimban egy nagy befolyással rendelkező társat talált, aki segítette újbóli pozícióba kerülését és birtokai védelmében is támogathatta.²⁴² Nagy szerepe lehetett Joachim előkelő külpolitikai kapcsolatainak és a Monoszló testvérek közös utálatának is. Szövetségük mindezekért egyenrangúnak, egyfajta politikai szimbiózisnak tekinthető. Ez az egyenrangúság többször is megmutatkozik: Joachimnak szerepe lehetett abban, hogy Henriket ne vonják felelősségre Béla herceg meggyilkolásáért, és hogy még 1272-ben országos hivatalt kapjon.²⁴³ Béla herceg meggyilkolása után hercegségeiből kialakult bánságok közül a boszniai báni tisztséget Joachim fivére, István viselte; Joachimnak már csak ezért is megérte fedezni Henriket, hiszen Béla herceg területein megosztottak.²⁴⁴ Ám Henrik sem hagyta cserben Joachimot: 1274 júniusában, miután utóbbit kibuktatták a kormányzatból, Henriket meghagyták szlavón báni tisztségében, ennek ellenére ő Joachimmal tartott és közösen rabolták el András herceget.²⁴⁵ A Gutkeled–Kőszegi szövetségben jól látszik a munkamegosztás, míg Joachim az ország szívében volt tárnokmester, addig 1273-tól, mindig egy Kőszegi állt a szlavón báni tisztség élén (amikor a Gutkeled–Kőszegi párt volt hatalmon),²⁴⁶ vigyázva Joachim tartományaira.²⁴⁷

A Gutkeled–Kőszegi szövetséghez tartoztak Geregye nembeli Pál fiai, Miklós, István és Geregye.²⁴⁸ A Geregye nemzetség Bihar megyei hatalmát Pál országbíró alapozta meg, aki nagy birtokokkal rendelkezett a Berettyó mentén, fiai kezén találjuk Adorján és Derzspalota várait is.²⁴⁹ Fia, Miklós már IV. Béla idején országos méltóságot töltött be, 1267 és 1268 között

magyarázza a folyamatos ragaszkodását a tisztséghez. Pest vármegye az alnádor fennhatósága alatt állt, így ott Joachim nem lehetett ispán. ZSOLDOS, 1998. 12., 17–18., 20., 25.; ZSOLDOS, Arch 180.

²⁴⁰ SZÜCS, 2002. 403.

²⁴¹ KÁDÁR, 2009. 429.

²⁴² SZÜCS, 2002. 402.

²⁴³ KÁDÁR, 2013. 531.

²⁴⁴ ZSOLDOS, Arch 52.

²⁴⁵ ÁÚO IV. 39. (RA 2558.)

²⁴⁶ ZSOLDOS, Arch 46–47.

²⁴⁷ SZÜCS, 2002. 403.

²⁴⁸ ENGEL, 2001. Geregye nem 1. tábla.

²⁴⁹ KARÁCSONYI, 1900. 463., 466.

erdélyi vajda volt.²⁵⁰ V. István trónra lépésével Geregye nembeli István és Miklós is, a Kőszegiekhez hasonlóan, II. Ottokárhoz szökött, ők a Vas megyei Dobra várát vitték a cseh királynak.²⁵¹ II. Ottokár és V. István 1271-es háborújában a cseh seregekkel ostromolták Nyitra várát,²⁵² majd a pozsonyi béke után visszatértek magyar földre és behódoltak a királynak. V. István halála után Miklós csatlakozott a Kőszegi–Gutkeled szövetséghez, 1272 szeptemberében újfent erdélyi vajda lett, és az is maradt 1274. május 31-ig.²⁵³ Miután Henrik bán és Joachim fogságba ejtették a királyt és a királynét, Miklós is visszakapta régi hivatalát, attól csak pártjának fővényi veresége fosztotta meg 1274 szeptemberének végén. Miután 1275 júniusában pártja hatalomra jutott, országbíróvá nevezték ki, pártjuk novemberi bukása után, Miklós és testvére, Geregye, aki 1275-ben rövid ideig baranyai ispán volt,²⁵⁴ Joachimmal pusztította a Fejér megyei Csák birtokokat.²⁵⁵ A Geregye nemzetség ezen ágának birtokai Bihar megyében összpontosultak, itt feküdtek váraik is, születő tartományukkal ideális szövetségeseik voltak a Gutkeledek és a Kőszegiek számára.²⁵⁶ Joachim rendelkezett birtokokkal mind Bihar megyében, mind az azzal szomszédos Szabolcs és Szatmár megyékben is, a Geregyéknek bizonyára jól jött egy erős szövetséges területük szomszédságában. A Kőszegiek csehországi tartózkodásuk idején kerülhettek szorosabb ismeretségbe a Geregyékkel, azonos érdekeik, illetve közös múltjuk miatt szövetségük létrehozásában nem lehettek akadályok.²⁵⁷

A Gutkeled–Kőszegi–Geregye szövetség az 1270-es évek legerősebb oligarcháit tömörítette. A három család és születőben lévő tartományaikkal olyan erőt képviselt, hogy céljaik eléréséhez királyi támogatásra sem volt szükség, ezt bizonyítja, hogy a Kőszegiek kettő ízben is ellen tudtak állni a tartományukat támadó királyi hadaknak, illetve, hogy a pártnak sikerült többször is visszaverekednie magát a kormányzat élére, dacára az ellenük felsorakoztatott Csák haderőknek.²⁵⁸ Ennek a szövetségnek kulcsfigurája volt Gutkeled nembeli Joachim, halála után kevésbé tehetséges testvérei nem tudták egyben tartani pártjukat, hatalmukat,²⁵⁹ a Gutkeledek kikerültek a hatalmi versengésből, ez felbátorította a királyt, és a Csákokat a szövetség maradványainak megtámadására. A Gutkeledek kiesése a Kőszegieknek

²⁵⁰ ZSOLDOS, Arch.38.

²⁵¹ ÁÚO III. 249.; ZSOLDOS, 2016A. 116.

²⁵² CD V/1. 144.

²⁵³ Joachim 1273. áprilisi bukása őt is megfosztotta hivatalától, ám azt már 1273 májusában újra bírta. ZSOLDOS, Arch. 38–39.

²⁵⁴ ZSOLDOS, Arch 132.

²⁵⁵ KARÁCSONYI, 1900. 464–465.; ZSOLDOS, Arch 33., 38–39.

²⁵⁶ ZSOLDOS, 2013. 215.

²⁵⁷ ZSOLDOS, 2016A. 119., 120.

²⁵⁸ SZŰCS, 2002. 398–399., 403.

²⁵⁹ PAULER, 1899. 430.

(a királyi támadás ellenére) terjeszkedési lehetőséget jelentett Szlavóniában, a Geregyékre nézve pedig végzetes volt Biharban.²⁶⁰

Joachimnak a Kőszegieken és a Geregyéken kívül más szövetségesei is voltak. Saját nemzetségén belül is akadtak, akik mellette harcoltak, ám familiárisi voltukra nincs forrásadatunk. Gutkeled nembeli Bereck, György és Benedek, a Majádi főág Báthory ágáról származtak és Hodos *comes* unokatestvérei voltak.²⁶¹ 1277-ben Joachim mellett harcoltak a drávántúli területeken a Vodicsaiak ellen a bán utolsó csatájában, Bereck súlyos sebesüléseket szenvedett.²⁶² Birtokaik Hodos birtokainak közelében, Szabolcs és Szatmár megyében, illetve Sopron megyében, Majádon helyezkedtek el.²⁶³ A Gutkeled nemzetség Majádi főágának Lothárd ágáról is kerültek ki Joachimnak szövetségesei.²⁶⁴ Gutkeled nembeli Pál fia Lothárd 1273-ban Joachimmal együtt részt vett a csehek elleni háborúban.²⁶⁵ Gutkeled nembeli Amádé fia Amádé, szintén a Lothárd ágról, Joachimmal tartott a belviszályok során, 1272 szeptemberétől 1273 márciusáig vasi ispán volt. 1273-ban ő is részt vett a csehek elleni harcokban. Joachim 1273. áprilisi bukása után egy ideig nem kapott hivatalt, 1275 augusztusában ismét visszakapta vasi ispáni méltóságát, amit pártjának 1275. őszi bukásáig viselt.²⁶⁶ 1276-ban még zalai ispán volt egy rövid ideig, ám ezután többé nem viselt hivatalt.²⁶⁷ 1275 decemberében megkapta adományul a királytól Felső-Lendva várát érdemei elismerése gyanánt.²⁶⁸ Joachim Gutkeled nembeli szövetségesei nemzetségéből való familiárisaival együtt azt támasztják alá, hogy az 1270-es években valóban ő volt a nemzetség feje, megerősítik szerteágazó befolyását, egyben demonstrálják a Gutkeled nemzetség összetartását.

Subics nembeli Pál is Gutkeled nembeli Joachim szövetségeseinek tekinthető. 1273 májusában Spalato *comese* volt, augusztusban pedig tenger melléki vicebánná nevezték ki.²⁶⁹ Pál arra használta ki Joachim befolyását, hogy családjával befolyása alá vonja Dalmáciát, 1273-ban Sebenico és Spalato irányítása is a kezükben volt, 1274-re Trau is meghódolt. 1274-ben Pál valószínűleg a Gutkeled–Kőszegi párt újabb bukása miatt elvesztette vicebáni hivatalát, később, 1276-ban horvát bán lett. Subics nembeli Pál Joachimmal való szövetsége Joachimnak

²⁶⁰ ZSOLDOS, 2013. 215.; ZSOLDOS, 2016B. 220.; ZSOLDOS, 2016A.134.

²⁶¹ ENGEL, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1.; KARÁCSONYI, 1900. 476.

²⁶² ÁÚO IV. 179.

²⁶³ KARÁCSONYI, 1900. 478–479.

²⁶⁴ ENGEL, 2001. Gútkeled nem 3.

²⁶⁵ ÁÚO V. 67.

²⁶⁶ KARÁCSONYI, 1900. 488.

²⁶⁷ ZSOLDOS, Arch 224., 225., 233.

²⁶⁸ ÁÚO XII. 143. – Az oklevél érdekessége, hogy kiadása idején már nem a Gutkeled–Kőszegi szövetség volt hatalmon, hanem a Csákok. Amádé érdemei nagyok lehettek, ha még az ellenséges bárói párt is elismerte őket.

²⁶⁹ ZSOLDOS, Arch 46.

a szlavón területeken való berendezkedettségét, hatalmának elfogadottságát igazolja. Ez a szövetség nagy hatással volt a terjeszkedő Subics hatalomra, fontos lépés volt a Subicsok dalmáciai uralmának kiépítésében.²⁷⁰

Péc nembeli Márk fia Gergely Béla macsói herceg halála után, 1272. november 27-én megkapta a hercegi tartományokból szerveződött kucsói és barancsi bánságokat. A csehek elleni háborúban is harcolt, bánságait 1273 májusában veszítette el.²⁷¹ Később, 1275 júniusában megkapta a somogyi ispánságot, amit 1275. szeptember 27-ig bírt. A Gutkeled–Kőszegi párt hatalomba való visszatéréseivel, 1276 júliusában visszakapta somogyi ispánságát, amit a bán halálának környékén, 1277 júliusában veszített el újfent, ezúttal végérvényesen.²⁷² A Péc nemzetség Marczaly ága Zala és Somogy megyékben volt birtokos.²⁷³ Gergely tisztségviselése egybeesnek a Gutkeled–Kőszegi szövetség hatalomra kerülésével, a kucsói és barancsi báni hivatalok viselése a Joachimmal való közeli szövetségre utal.

Mivel a szlavón bánok maguk nevezhették ki a szlavóniai megyék és (valószínűleg) a várispánságok élére is az ispánokat, a Joachim bánságai alatt a szlavóniai ispánságok élén állókat szövetségesnek lehet tekinteni.²⁷⁴ Kőrös megyében Pós 1271-ben, Illés, pedig 1276 szeptembere és 1277 áprilisa között volt ispán.²⁷⁵ Orbász megyében Sándor fia Sándor 1272 szeptembere és 1273 márciusa között viselte az ispáni hivatalt, ez idő alatt az országbírói hivatalt is viselte, méltóságairól utoljára 1273. március 6-án esik említés,²⁷⁶ hivatalviselése alapján Joachimmal kellett buknia 1273 áprilisában.²⁷⁷ Szana megyében a pozsonyi béke idején, 1271. július 3-án Péter volt az ispán.²⁷⁸ Varasd vármegyében 1271 júliusa és 1272 júniusa, illetve 1272. november 15. és 26. között Ákos nembeli Erdő fia Ernye volt az ispán, ő viszont nem maradt végig Joachim szövetséges. Joachim 1273 áprilisi megbuktatása után ozorai és sói bán volt, később 1274 szeptemberében Gutkeled nembeli Miklóst, Joachim testvérét váltotta az országbírói székben.²⁷⁹ Zágráb megyéből Hodos *comesen* kívül Pál alispán is említésre méltó, aki 1276 novemberében állt a megye élén.²⁸⁰ Rojsa és Oklics várispánságok élén 1271

²⁷⁰ GÁL, 2020. 151–152.

²⁷¹ KARÁCSONYI, 1900. 890.

²⁷² ZSOLDOS, Arch 51., 52., 194.

²⁷³ KARÁCSONYI, 1900. 894.

²⁷⁴ Gutkeled nembeli Tiba fia Miklóst 1273-ban említik mint egykori gerzencei ispánt. Miklós a Gutkeled nemzetség Tiba ágáról származott. Amennyiben ispánsága Joachim bánságának idejére esett, az csak Joachimnak a nemzetsége feletti befolyását igazolná. ZSOLDOS, Arch 154.; ENGEL, 2001. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 9. tábla.

²⁷⁵ ZSOLDOS, Arch 164.

²⁷⁶ RA 2352.

²⁷⁷ ZSOLDOS, Arch 178.

²⁷⁸ ZSOLDOS, Arch 202.

²⁷⁹ ZSOLDOS, Arch 32., 53., 222.

²⁸⁰ ZSOLDOS, Arch 230.

és 1272 között András állt.²⁸¹ A nemzetségnév nélküli ispánoknál csak a keresztnév ismert, ami alapján komoly következtetések nem vonhatóak le, ám vélhetően csak a szövetségeseit, elvbarátait nevezte ki szlavóniai ispánságainak élére. Joachim ispánjainak fontos szerepe lehetett a kialakuló szlavóniai Gutkeled-tartomány kezelésében.

Gutkeled nembeli Joachim befolyásának és hatalmának egyik alappillérei voltak szövetségesei, akiknek birtokai és befolyásuk segítségével pártjának hatalma behálózta az egész országot. Éppen ezen okból kifolyólag a Gutkeled–Kőszegi szövetség hosszútávú megbuktatására, a tekintélyes Joachim és a hatalmas Henrik bán életében a Csákok vezette ellenpártnak reális esélye nem volt. Ám a két vezető személy elhunytával, nem volt, aki egyben tartsa a pártot, a szövetség meggyengült és végül semmivé lett. Hatásai viszont megmaradtak: a Gutkeled-Kőszegi csoportosulásnak számos hatalmasság köszönhette az előmenetelét, a szövetség volt tagjai még évtizedekig nagy befolyással rendelkeztek a Magyar Királyságban.

4. Konklúzió

Kutatásom célja Gutkeled nembeli Joachim oligarchaságának tisztázása és egy alapos, részletes életrajz összeállítása volt. Ezen célkitűzések megvalósításában a kutatás sikeresnek mondható, amellet, hogy összegzésre kerültek az eddig elért eredmények, új eredményekkel és meglátásokkal is sikerült megvilágítani Joachim személyének és tartományának történetében rejtőző ismeretlen szálakat.

Fény derült arra, hogy a királyi család belviszályában Joachim István mellett állt már az ifjabb királysága alatt is. Joachim halálának időpontja további szűkítésre került, a báró valamikor 1277. március 8. és 1277 májusának vége között kellett, hogy elhalálozzon. Továbbá két új személlyel is bővítésre került Joachim familiárisainak listája, bizonyossá vált, hogy Gutkeled nembeli Kis Kozma és Jurisi Busan is a Gutkeledek familiájába tartozott. Grahova birtok is felkerült Joachim birtokainak listájára, továbbá számos eddig ismeretlen elhelyezkedésű birtokot sikerült azonosítani és az esetek többségében térképre is helyezni. Új megvilágításba került a Joachim tartományán kívül eső ősi birtokok funkciója is: véleményem szerint a familiárisok birtokadományaiként és további bevételi forrásként funkcionálhattak, a születő tartomány pedig egyértelműen Szlavóniára, azon belül Zágráb és Kőrös megyékre szorítkozott. Joachimnak a Gutkeled–Kőszegi szövetségben betöltött szerepe is új értelmezést nyert, tekintélyével és (kül)politikai kapcsolataival a hatalmas birtokokkal rendelkező Kőszegiek egyenlő társaként tudott fellépni. Joachim a kutatás során az oligarchaság minden

²⁸¹ ZSOLDOS, Arch 188.

kritériumának megfelelt: várai, birtokai, familiárisai és szövetségesei, illetve cselekedetei is ezt a tényt erősítik, az oligarchaság tehát bizonyítást nyert.

Gutkeled nembeli Joachim bán, a 14. század elejére kialakuló oligarchának mint személynek és mint életútnak az archetípusa volt. Erőszakosságán csak gátlástalansága és politikai tehetsége tett túl, ám csak a személyes kvalitásai nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy azt az életutat járja be, ami osztályrészülni jutott neki, fényes karrierjének megágyazásában jelentős szerepe volt István bánnak, az apjának. Ténykedései több évtizedre meghatározták az ország történelmének menetét, nagy szerepe volt az 1270-es években kialakuló és később állandóvá váló feudális anarchia megteremtésében, igaznak bizonyultak rá II. Ottokár szavai: soha nem volt hű sem a királyhoz, sem az országhoz. Korai halála már nem tudta megállítani az eseményeket, fivérei híján Joachim tehetségének, szövetségüket és tartományukat nem tudták egyben tartani, a halála után maradt úr is csak az ország nagyobb káoszba való süllyedését segítette elő. Ironikus módon Gutkeled nembeli Joachim is annak a káosznak lett az áldozata, melynek előteremtésében oroszlánrésze volt, életútja ott fejeződött be, ahol elkezdődött, Szlavóniában, ahol vele együtt tartománya is sírba szállt.

Bibliográfia

Források

DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény
AOkm	Anjou-kori okmánytár. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Nagy Gyula. Bp. 1878–1920.
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987.
ÁÚO	Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. Szerk. Wenczel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.
CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844.
CDCr	Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Ed. Smičiklas, Tadija. Zagrabiae 1904–1990.
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad. Nagy Imre – Pauer Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891.

Kis, 2004.	<i>Kis Péter</i> : Kiadatlan források az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). Levéltári Közlemények 75. (2004) 1. sz. 65–81.
MDEA	Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I–III. Szerk. Wenzel Gusztáv. (Magyar Történelmi Emlékek. 4. Osztály. Diplomáciai emlékek II.) Bp. 1874–1876.
Ottokars Österreichische Reimchronik.	Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed. Josef Seemüller. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V./1–2. Hannover 1890–1893. 1–721., 722–1277.
Kézai Simon.	<i>Simonis de Kéza</i> : Gesta Hungarorum. Ed, Alexander Domanovszky. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. I. Bp. 1937. 129–194.
Zichy Okl.	A zichi és vásonkeői Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván et al. Bp. 1871– 1931.
Szakirodalom	
ALMÁSI, 2000.	<i>Almási Tibor</i> : A tizenharmadik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000.
BÁCSATYAI, 2021.	<i>Bácsatyai Dániel</i> : A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspeccetek kronológiája. Turul 94. (2021) 1–22.

- BÁCSATYAI, 2022. *Bácsatyai Dániel: Az Árpád-kor történeti kronológiája. 997–1301. (Arpadiana X.) Bp. 2022.*
- BOROSY, 1978. *Borosy András: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 25. (1978) 3. sz. 315–338.*
- BRADÁCS, 2016. *Bradács Gábor: Gutkeled nembeli István szlavón bán és István ifjabb király harcai a salzburgi érsekségért vívott háborúban (1258–1259). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 171–197.*
- BUNYITAI, 1880. *Bunyitai Vince: Az egyedi apátság története. Nagyváradi 1880.*
- B. HALÁSZ, 2012. *B. Halász Éva: A kőrösi várjobbágyok a 13–15. században. In: Középkortörténeti tanulmányok 7. Szerk. Kiss P. Attila et al. Szeged 2012. 313–323.*
- B. HALÁSZ, 2017. *B. Halász Éva: Zágráb vagy Kőrös? Acta Historica 142. (2017) 61–75.*
- CSÁNKI, 1890. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1897.*

- KMTL
Korai Magyar Történeti Lexikon. 9–14. század. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994.
- ENGEL, 1997.
Engel Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. Történelmi Szemle 39. (1997) 3–4. sz. 297–312.
- ENGEL, 2001.
Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM Bp. 2001.
- ENGEL, 2020.
Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bp. 2020.
- FRAKNÓI, 1917.
Fraknói Vilmos: A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal: 1269–1274. Bp. 1917.
- FÜGEDI, 1977.
Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 82.) Bp. 1977.
- GÁL, 2020.
Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői.

(Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)
Bp. 2020.

- HALMOS, 2010. *Halmos Judit: Szabolcs vármegye településnevei a 18–19. században. Szakdolgozat (DE) Debrecen 2010.*
- KARÁCSONYI, 1900. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900.*
- KÁDÁR, 2009. *Kádár Tamás: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. Fons 16. (2009) 411–429.*
- KÁDÁR, 2013. *Kádár Tamás: Történeti valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása első éveiben. Fons 20. (2013) 525–539.*
- KÁDÁR, 2018. *Kádár Tamás: Az uralkodóházzal vérrokon kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználata a kora középkori Magyarországon. Turul 91. (2018) 121–131.*
- KÁDÁR, 2020. *Kádár Tamás: Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”. Aetas 35. (2020) 2. sz. 49–65.*
- KARBIĆ, 2000. *Marija Karbić: Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled. V: Godišnjak*

- Njemačke narodnosne zajednice/VDG
Jahrbuch 2000. Osijek 2000. 19–24.
- KERESZTES, 1926. *Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak.* Turul 40. (1926) 19–27.
- KRISTÓ, 1975. *Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága.* Vasi Szemle 29. (1975) 1. sz. 251–268.
- KRISTÓ, 1976. *Kristó Gyula: Az Aranybullák évszázada.* (Magyar História) Bp. 1976.
- KRISTÓ, 1994. *Kristó Gyula: Kun László emlékezete.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged 1994.
- KRISTÓ, 2003. *Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* Bp. 2003.
- NÉMETH, 2008. *Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig.* (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008.
- PAULER, 1899. *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II.* Bp. 1899.
- PETRIĆ, 2013. *Hrvoje Petrić: Regesta Za Povijest Koprivnice Do 1600. Godine (Izbor).* Podravina 12. (2013) 23. b. 160–192.
- PÓR, 1889. *Pór Antal: Rénold nádor és ivadéka.* Turul 7. (1889) 114–118.

- SZABÓ, 1886. *Szabó Károly*: Kun László. (Magyar történeti életrajzok) Bp. 1886.
- SZAMOTA, 1894. *Szamota István*: Sztenyicsnyak várába való instructio avagy tanulság Giczi Farkas uramnak. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1. (1894) 72–77.
- SZÜCS, 2002. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (Magyar Történelem – Historikusok) Bp. 2002.
- VÁLYI, 1799. *Vályi András*: Magyar Országnek Leírása. II.. Buda 1799.
- WERTNER, 1909. *Wertner Mór*: Az Árpádkori bánok. Századok 43. (1909) 377–415.
- ZÖLLNER, 1998. *Erich Zöllner*: Ausztria története. Bp. 1998.
- ZSOLDOS, 1997. *Zsoldos Attila*: Kassa túsza. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amádé familiájáról. Történelmi Szemle 39. (1997) 345–362.
- ZSOLDOS, 1998. *Zsoldos Attila*: Visegrád vármegye és utódai. Történelmi Szemle 40. (1998) 1–32.
- ZSOLDOS, 2005. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005.
- ZSOLDOS, 2007. *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár – Monográfiák 24.) Bp. 2007.

- ZSOLDOS, 2011. *Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. Történelmi Szemle* 53. (2011) 1–38.
- ZSOLDOS, Arch. *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak 11.) Bp. 2011.*
- ZSOLDOS, 2013. *Zsoldos Attila: Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Hungarian Historical Review* 2. (2013) 211–242.
- ZSOLDOS, 2016A. *Zsoldos Attila: A Berettyó urai. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről 3.) Nagyvárad 2016. 101–154.*
- ZSOLDOS, 2016B. *Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder-nembéli Kőszegiek „családi története”. In: Uő: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Bp. 2016. 215–225.*
- ZSOLDOS, 2017. *Zsoldos Attila: Az erdélyi lázadó: Ákos nembéli Mojs. In: Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese et al. Kolozsvár 2017. 233–240.*